

„BOLDOG BÉKEIDŐK”

Progresszió Kft • 1989

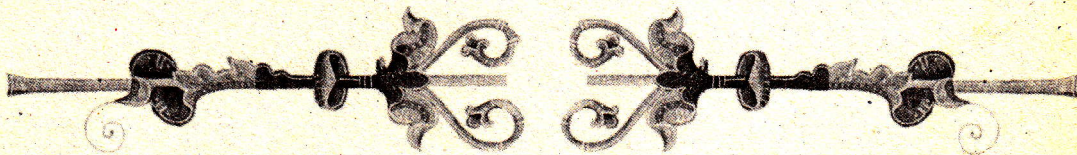

Az első magyar törvénykönyvet államalapító királyunk, Szent István alkotta, s az uralkodása óta eltelt csaknem ezer esztendőben a magyar állam fejlődésének útját, a magyarság mindenkori sorskérdéseit végigkísérték a törvények. S bár a királyi bullákban, országgyűlési határozatokban és miniszteri rendeletekben rögzített parancsok és óhajtások nem mindig váltak valóra, de akár megvalósultak, akár nem, mindig hű tükrői voltak a magyarság évszázadainak.

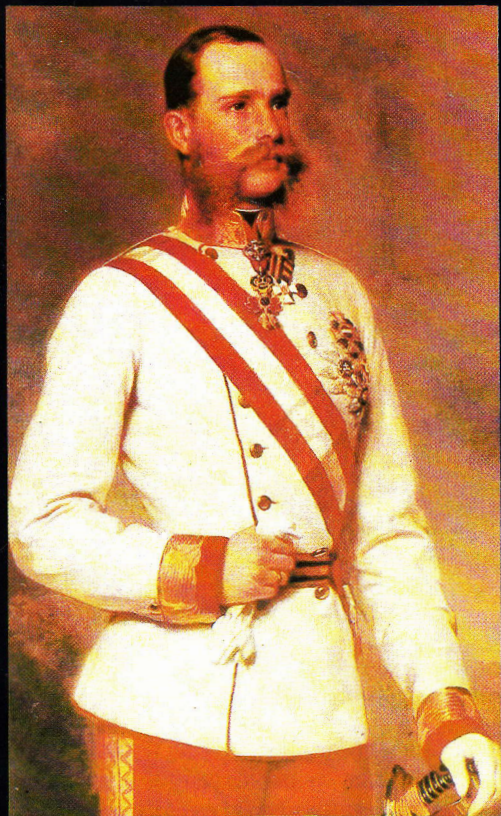
A Magyar Televízió Szakály István rendező és Haraszi Zsolt operatőr közreműködésével készített MAGYAR ÉVSZÁZADOK című történelmi sorozata — amely Ránki György professzor ötlete nyomán, az MTA Történettudományi Intézetének évtizedek óta gyarapodó eredményeit használta fel — nemzeti múltunk legnevezetesebb törvényeit vette számba. Az ötvennégy rész legjellemzőbb és nemzeti múltunk megismerése szempontjából legfontosabb kép- és szöveganyagát kilenc részbe sűrítve adja közre a Progresszió Kft. A hetedik rész tartalma:

A KIEGYZÉS
VASÚTI TÖRVÉNYEK
KÖZÖS VÁMTERÜLET
A ZSIDÓSÁG EGYENJOGÚSÍTÁSA
A NÉPISKOLAI TÖRVÉNY

A kiegyezés

Ferenc József császár és Erzsébet császárné, Franz Xaver Winterhalter portréi, 1864

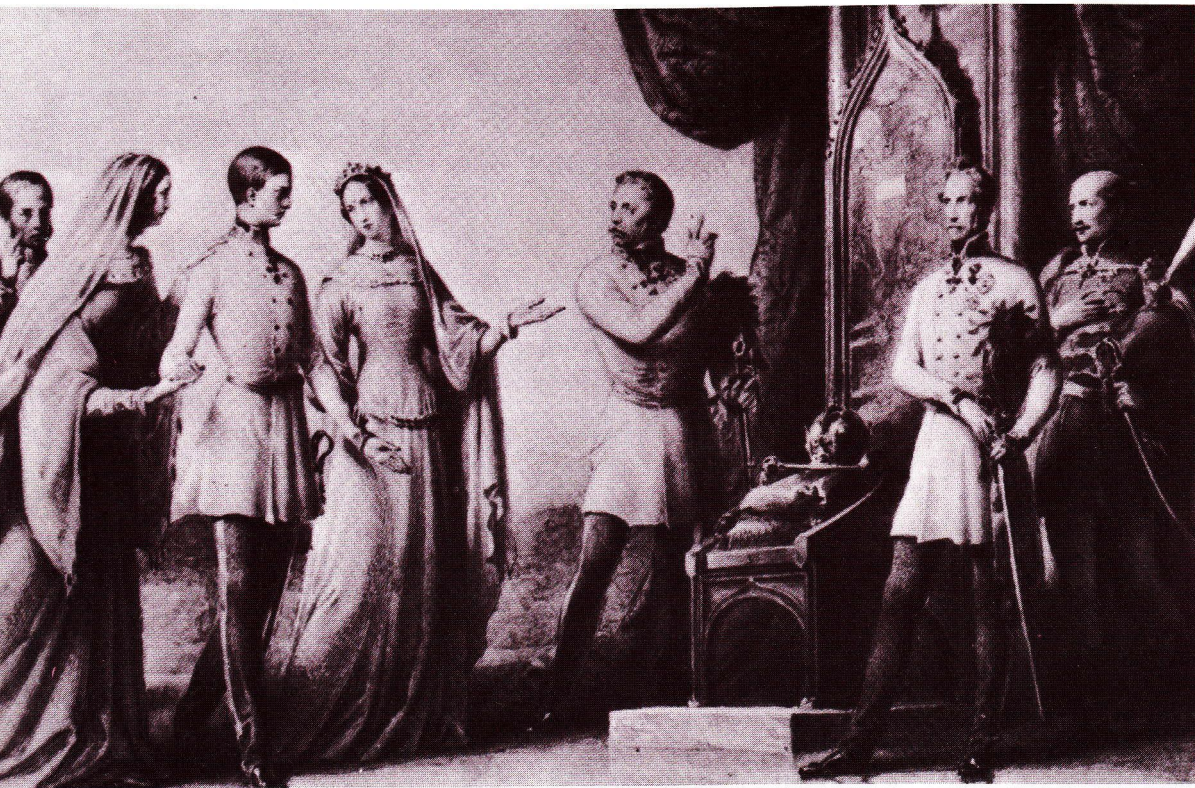
Amikor 1848. december 2-án a tizennyolc éves Ferenc Józsefet osztrák császárrá koronázták, aligha gondolhattott arra, hogy a birodalmát végső összeomlással fenyegető „rebellis magyarok” alig két évtized múltán zajos ovációval fogják ünnepelni magyar királlyá koronázását. A két ünnepség már külsőségeiben is jól jelezte az idők változását. Az Olmützbe menekült császári udvarban sebtében lezajlott ceremónia bizonyára jóval szerényebb volt, mint az, amelyet tizennyolc és fél évvel később a magyarok rendeztek uralkodójuk tisztelőre.

A korban divatos allegorikus ábrázolásokon 1848 decemberében az ifjú

uralkodó trónját a forradalmakat vérbe fojtó császári parancsnokok: Josef Radetzky marsall, Alfred Windisch-Grätz tábornagy és Josip Jellačić altábornagy veszik körül, jelezve, hogy ők a birodalom legfőbb támaszai. Az 1867 nyarán Budán lezajlott koronázáson viszont egy volt rebellis és emigráns, a szabadságharc után távollétében halálra ítélt gróf Andrássy Gyula áll Ferenc József közvetlen közelében, hogy Magyarország második miniszterelnökeként, az esztergomi érsekkel együtt, az uralkodó fejére tegye a Szent Koronát.

Mi első Ferenc József Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár, Magyar, Cseh, Dalmát, Horvát, Tót, Ha-

Ferenc József császár koronázása Olmützben 1848. december 2-án. Leopold Kupelwieser allegorikus ábrázolása

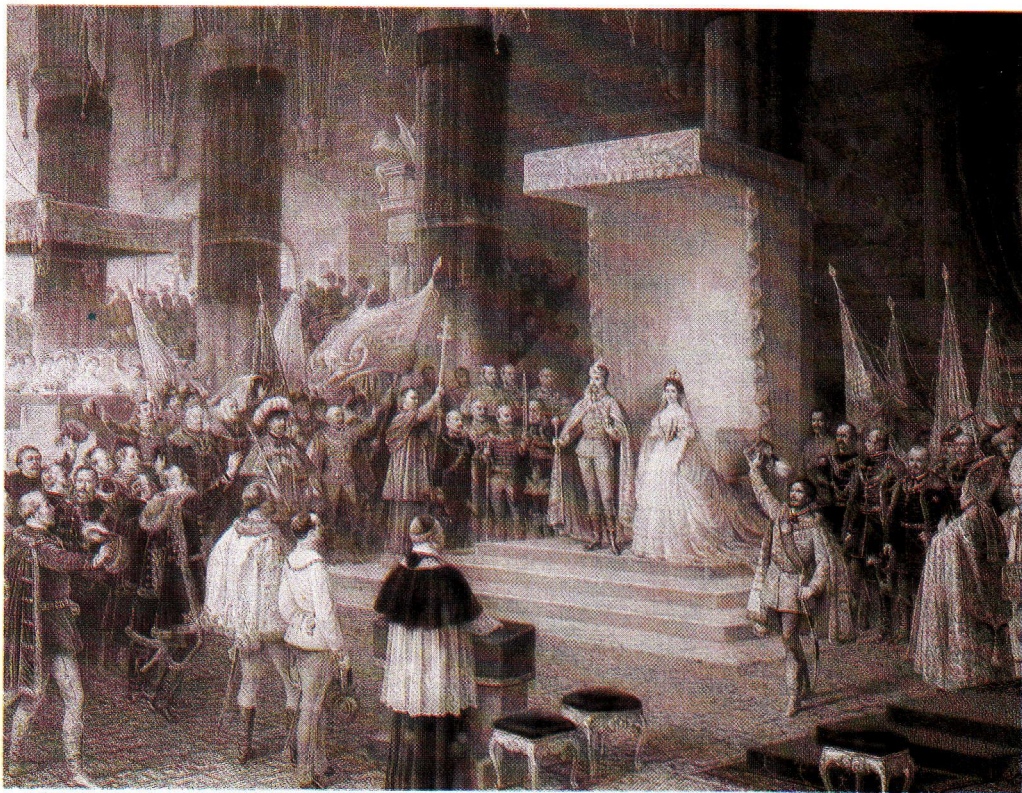
lics, Lodomér, Ráma, Szerb, Kun és Bolgár országok Apostoli, úgy Illyria, Jeruzsálem stb. Királya, Ausztria főhercege, Toscana és Krakkó nagyhercege, Lotharingia, Salzburg, Steyer, Korontán, Krajna és Bukovina hercege, Erdély nagyfejedelme, Morvai őrgróf, Fel- és Al-Szléczia, Modena, Parma, Piacenza, Guastalla, Osvieczim és Zátor, Teschen, Friaul, Raguza és Zára stb. hercege, Habsburg, Tyrol, Kyburg, Görz és Gradiska grófja, Trient és Brixen fejedelme, Fel- s Al-Luzsicza és Istria őrgrófja, Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg stb. grófja, Triest, Kattaro és a Szláv őrgrófság Ura, mint Magyarország s társországainak örökös és apostoli királya, esküszünk az élő Istenre, boldogságos Szűz Máriára s az Istennek minden szenteire, hogy az Isten egyházait, Ma-

gyarország és társországai törvényhatóságait, s egyházi és világi minden rendű lakosait jogaikban, kiváltságaikban, szabadságukban, szabadalmaikban, törvényeikben, régi jó és helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk, mindenkinek igazságot szolgáltatunk, Magyarország és társországai jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét és területi épségét sértetlenül fenntartandjuk ... határait és a mi ezen országokhoz bármi jog és címen tartozik el nem idegeníthjük, se meg nem csonkíthatjuk, sőt amennyire lehet, gyarapíthatjuk és kiterjeszthetjük s megteendjük mindazt, amit ezen országaink közjávára, dicsőségére és öregbítésére igazságosan megtehetünk. Isten minket úgy segéljen, s annak minden szentei.

(1867. évi II. törvénycikk — részlet)

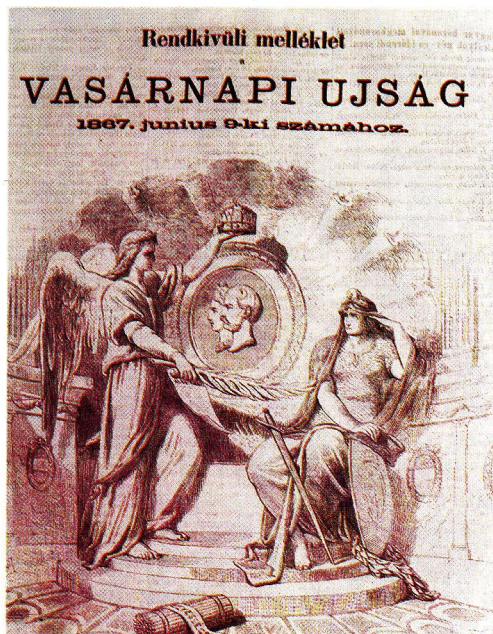

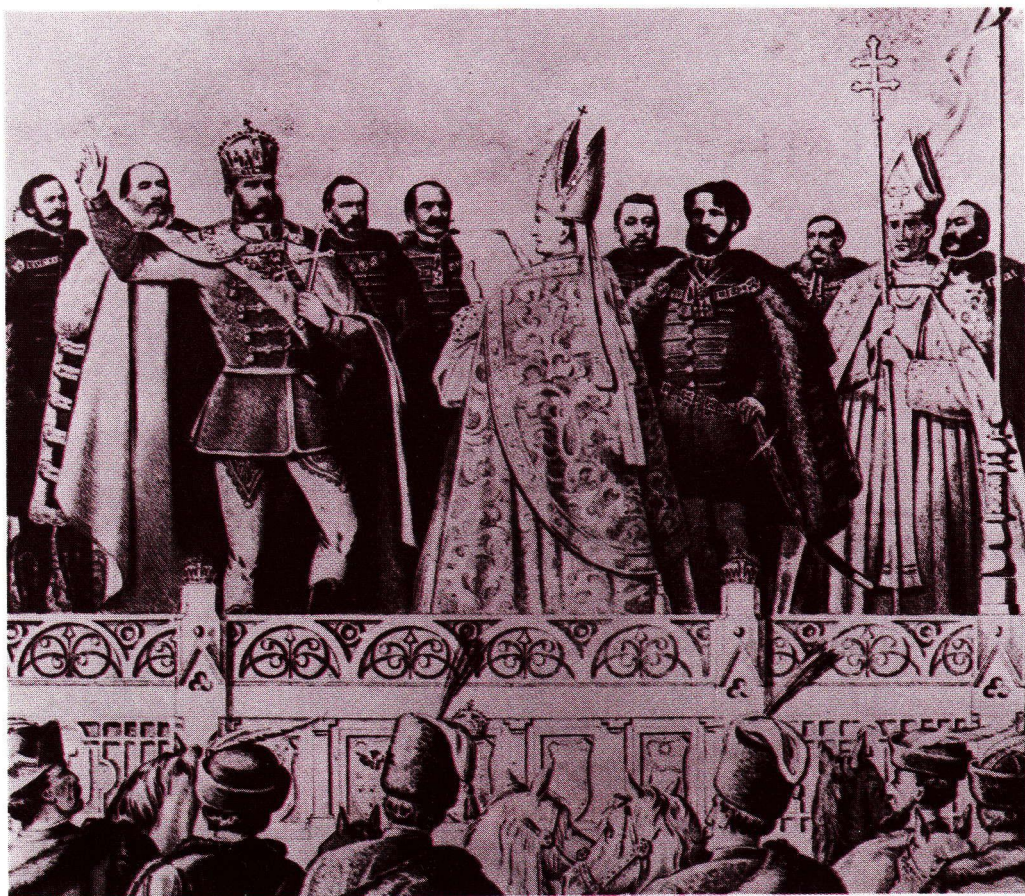
A koronázási ceremónia a Mátyás-templomban

Mielőtt 1867. június 8-án a budai Nagyboldogasszony-(Mátyás) templomban Ferenc József fejére tették a magyar koronát, az uralkodó az oltár előtt térdre borulva, kezét az evangéliumra téve megesküdt, hogy tiszteletben tartja Magyarország régi alkotmányát. Aztán felzúgott Liszt *Koronázási miséje*, s a koronázás után Andrássy Gyula a templom presbitériumának közepére lépve, ősi szokás szerint, harsányan kiáltotta: „Éljen a megkoronázott király!” Az ünnepi gyülekezet pedig visszhangozta az éljent. Majd Ferenc József régi magyar koronázásokat idéző pompás menete végigvonult a városon, a belvárosi templom előtti téren a király újból ünnepélyes esküt tett. A koronázási kardvágás elengedhetetlen aktsza az egykori Rakpiacra — a mai Roose-

A kiegyezés allegorikus ábrázolása a Vasárnapi Újság ünnepi számában

Ferenc József koronázási esküje. Az uralkodó körül az Andrássy-kormány tagjai: báró Eötvös József, báró Wenckheim Béla, Lónyay Menyhért, gróf Mikó Imre, Horváth Boldizsár, gróf Andrássy Gyula, gróf Festetics György és Gorove István

velt téren — felépített koronázási dombon zajlott le.

A királyi menetet mindenütt többezres tömeg várta. Az általános lelkesedés hangulatában a nemzet felejteni látszott a múltat: 1849 tavaszát és októberét. A napokig tartó ünnepségsorozatba alig vegyült disszonáns hang. Talán csak Kossuth Lajos 1867 tavaszán a hazába küldött, Deák Ferenchez címzett komor hangú intése, a kiegyezést bíráló nevezetes Kasszandra-levél zavarta a ceremóniát.

... én e tényben a nemzet halálát látom; s mert ezt látom, kötelességemnek tartom megtörni hallgatásomat, nem a végett, hogy vitatkozzam, hanem

hogy Isten, a Haza, s az utókor nevében esdekelve felszólítsalak: Nézz körül magasb államférfiúi tekintettel, s fontold meg a maradandó következtetéseket, melyek felé vezetted a Hazát, melyben nemcsak a jelen röppenő percét, de a változhatlan múltat s a közelgő jövőt is szeretnünk kell. Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere. ...

Tudom, hogy a Kassandrák szerepe hálátlan szerep. De Te fontold meg, hogy Kassandrának igaza volt.

(Kossuth Lajos nyílt levele
Deák Ferenchez — részlet.
Magyar Újság, 1867. május 26.)

Gróf Andrássy Gyula miniszterelnök

Koronázási kardvágás a koronázási dombon. Korabeli fotó

Az emigráns Kossuth 1851–1852-ben ►

Kossuth Lajos

Amerikai Könyv. 1838 nyarán Wash. följőre ágyas foglaltak utaz.

Kossuth Lajos

Amerikai Könyv. 1838 nyarán Wash. följőre ágyas foglaltak utaz.

Deák Ferenc 1867-ben. A Vasárnapi Újság ábrázolása

Kifejtettem azon egyéni véleményemet, hogy én helyzetünkben a békés kiegyenlítést üdvösebbnek tartom, mint oly politikát, mely bizonytalan ígéretek mellett várakozásra, további szenvedésre utalva, csupán véletlen eseményektől, talán forradalomtól s a birodalom szétbomlásától, külföldi segílytől, melynél bizonyosan nem a mi érdekünk volna a főtekintet, új és idegen szövetekezéstől, melynek sem alak-

ja, sem célja, sem haszna még tudva nincs, függesztené fel sorsunk jövődjét. Kifejtettem, hogy a kiegyenlítésnek azon módja, melyet én is javaslok, alkotmányos szabadságunkat nem veszélyezteti, s hazánkra nézve sok tekintetben előnyös. ...

(Deák Ferenc nyilatkozata a Pesti Napló
1867. május 30-ai számából
— részlet)

Érvek és ellenérvek csaptak össze.

A két hajdani barát és harcostárs a vita során végképp szembekerült egymással. Kossuth az uralkodóházzal való megegyezést végzetes politikai hibának tartotta. Úgy vélte, hogy a Habsburg-hatalom poroszoktól elszenvedett vereségei után a magyarok többet is elérhetnek. Deák éppen ellenkezőleg: arra a következtetésre jutott, hogy csak most érkezett el a kedvező alkalom, amikor az osztrák fél végre engedni fog.

A kiegyezés e kétféle megítélésében természetesen jelentős szerepet játszott a két politikus eltérő életútja, politikai tapasztalata. A világsi fegyverletétel után Kossuth — Rákóczi példáját követve — török földre menekült. Később Angliában telepedett le. Innen kísérelte meg az emigráció szervezését, a szabadságharc újraélesztését. S bár páratlan nimbusza, egyre bővülő nemzetközi kapcsolatai révén sikerült a magyar ügynek jó néhány befolyásos támogatót szereznie, a fegyveres harc kirobantására irányuló tervei sorra kudarcba fulladtak. A külpolitikai erőviszonyok változását kiválóan érzékelő Kossuth — távol szakadva a hazától — nem akarta tudomásul venni az idők változását, azt a szükségszerűen végbement átalakulást, amely a kiegyezést megelőző években a hazai közvéleményben bekövetkezett.

A szabadságharcot követő éveket Deák is a közélettől távol, passzív ellenállásban töltötte, visszautasítva a Bécs által felkínált hivatalokat. Mégis ezekben az években vált a magyar liberálisok nagy öregjévé, otthona a *Vendéglő* az Angol királynéhez szállóban a magyar politikai élet fontos központja lett. Ez a kivételezett helyzet és a politikus jól ismert realitásérzéke is hozzájárult ahhoz, hogy megszülessen benne a felismerés: ... arra kell törekedni, hogy mind a birodalom biztossága teljesen eléressék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőségig fenntartassanak,

mind a lajtántúli országok alkotmányos szabadsága kifejtessék és teljesen biztosítsák.

Egyik cél tehát a birodalom szilárd fennállása, melyet nem kívánunk semmi más tekinteteknek alárendelni. Másik cél pedig fenntartása Magyarország alkotmányos fennállásának, jogainak, törvényeinek, melyeket a *sanctio pragmatica* is ünnepélyesen biztosít, s melyekből többet elvenni, mint amit a birodalom szilárd fennállhatásának biztosítása mulhatatlanul megkíván, sem jogos nem volna, sem célszerű.

Párhuzamosan a magyar alkotmánnyal megfér a közös uralkodó alatt, a közös védelem mellett, a lajtántúli országok teljes alkotmányos szabadsága is. Nem állanak ezek ellentétben egymással; azt hisszük, hogy megállhatunk egymás mellett, a nélkül, hogy egymást absorbeálni akarnók.

(Deák Ferenc: *Húsvéti cikk.*
1865. Részlet)

A kiegyezés megítélése nem csak a kortársak között okozott vitát. Tartalmáról és értelméről megszületése óta sokat vitatkoztak mindkét fővárosban. A magyarok a birodalomtól való függőségben látták a kiegyezési alaptörvény legfőbb hibáját, az osztrák fél éppen ellenkezőleg, magyar túlsúlyról panaszkodott.

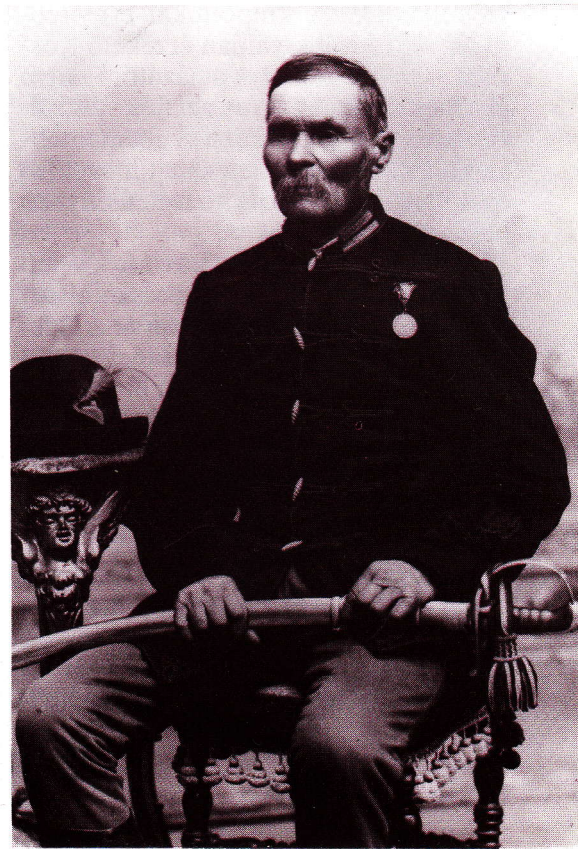
Mit is tartalmaz valójában ez a törvény? Miért ad lehetőséget ilyen sokféle értelmezésre?

1867-ben, amikor az Osztrák—Magyar Monarchia megszületett, a birodalom vezető politikusainak nem csak a két ország egymással ellentétes érdekeit kellett összeegyeztetniük, de a Monarchia mindkét felében megfogalmazott önállóság igényét is összhangba kellett hozniuk a korona érdekeivel. Az egymást keresztező szándékok összeegyeztetéséből bizonytalan, halvány körvonalú, lazán fogalmazott törvény született, amelyben az évek, év-

1848-as honvédek a századfordulón. Plohn József felvételei

A királyi palota 1866-ban. Slowikarski Ádám színezett litográfiája

tizedek során mindegyik fél a maga igazának alátámasztására keresett érveket.

A soknemzetiségű birodalom bonyolult függőségi viszonyaiban ma is igen nehéz eligazodni. A kiegyezéssel létrejött államalakulat továbbra is államjogi egységet alkotott, legalábbis a tekintetben, hogy léteztek az egész Monarchiát érintő úgynevezett „közös ügyek”. A kiegyezést létrehozó magyar liberális politikusok olyan jogi megoldást kerestek, amely a diplomáciai és védelmi közösséget anélkül juttatta kifejezésre, hogy elismerte volna a két ország felett álló összbirodalom létét. A Monarchia közös ügyeit: a *külgügyet*, a *hadügyet* és az ezek fedezésére szolgáló *pénzügyet* az új törvény értelmében közös ministerek intézték, ők azonban nem alkottak kormányt, s csak a két parlamentből er-

re a célra választott delegációnak tartoztak beszámolási kötelezettséggel. Andrássy Gyula magyar miniszterelnök, aki jól tudta, hogy egy vezető politikusnak szüksége van bizonyos mítoszokra, utóbb kedvvel mesélte, hogy az 1867. évi kiegyezés e nagy találománya egy sétalovaglás alkalmával jutott az eszébe.

Az ötlet lényege az volt, hogy a két országgyűlés a közös ügyek intézésére hatvan-hatvan tagú küldöttséget válasszon, melyek külön ülésezzenek, egymással csak üzenet formájában érintkezzenek. Ha nem tudnak egymással megegyezni, akkor szavazás céljából találkoznak ugyan, de ez alkalommal is tartózkodniuk kell minden vitától. A törvényben a közös hadügy-, külgügy- és pénzügyminiszter felelősségének meg-

1865-ben épült a képviselőház Sándor utcai (Bródy Sándor utcai) palotája. Slowikarski Ádám színezett litográfiája

határozása is bizonytalan volt. Így alakult aztán, hogy a gyakorlatban a birodalom legfontosabb dolgaiban a polgári alapelvek csak erős korlátokkal érvényesültek. Mindez azonban nem pusztán a magyar önállósági törekvéseknek, a magyarok különállási szándékának számlájára írandó. Ne felejtjük el, Magyarország a kiegyezés pillanatában az uralkodóval és a birodalom másik felével kényszerű alkot kötött.

Belső ügyekben mindkét ország önállósággal rendelkezett. Saját parlamentje, parlamentnek felelős kormánya, önálló közigazgatása és jogrendje volt. A budapesti vagy a bécsi parlament a közös költségvetést elfogadhatta vagy elutasíthatta, dönthetett az újoncmegajánlásról és a hadseregfejlesztésről. Ez pedig azt jelentette, befolyásuk,

mégpedig számottevő alkotmányos befolyásuk volt a birodalom közös ügyeire is.

Az érdekek különbözősége és kényszerű egyeztetése kétségkívül bizonyos fokig merev, reformokra, önkorrekcióra alig képes szisztémát teremtett, ahol a túlszabályozottság és a jogi bizonytalanság jól megfér egymással. Az 1867. évi törvények mégis alkalmasak voltak arra, hogy biztossítsák az itt élő népek együttélésének, fejlődésének alkotmányos keretét. Bizonyára ez is magyarázza, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fél évszázada — összeomlása után több mint hetven esztendővel — nosztalgia tárgya lehet sokak számára. Ebben talán belejátszik az is, hogy hetven év múltával, két világháború után sem sikerült kielégítő megoldást találni e térség jó

Két portré az uralkodóról. Az első tizennyolc, a második hetvenhárom éves korában ábrázolja

Emléktárgyak

néhány, a Monarchiát is szétromboló problémájára.

Ami azonban a korszak névadóját, Ferenc Józsefet illeti, van egy sokkal nehezebben megválaszolható kérdés. Miképpen vált az az uralkodó, akinek trónra lépése egyet jelentett a magyar szabadság sárba tiprásával 1867 után nemzeti királlyá — hogy hosszú uralkodása alatt a magyarok sokat emlegetett Ferenc Jóskájává szelődüljön?

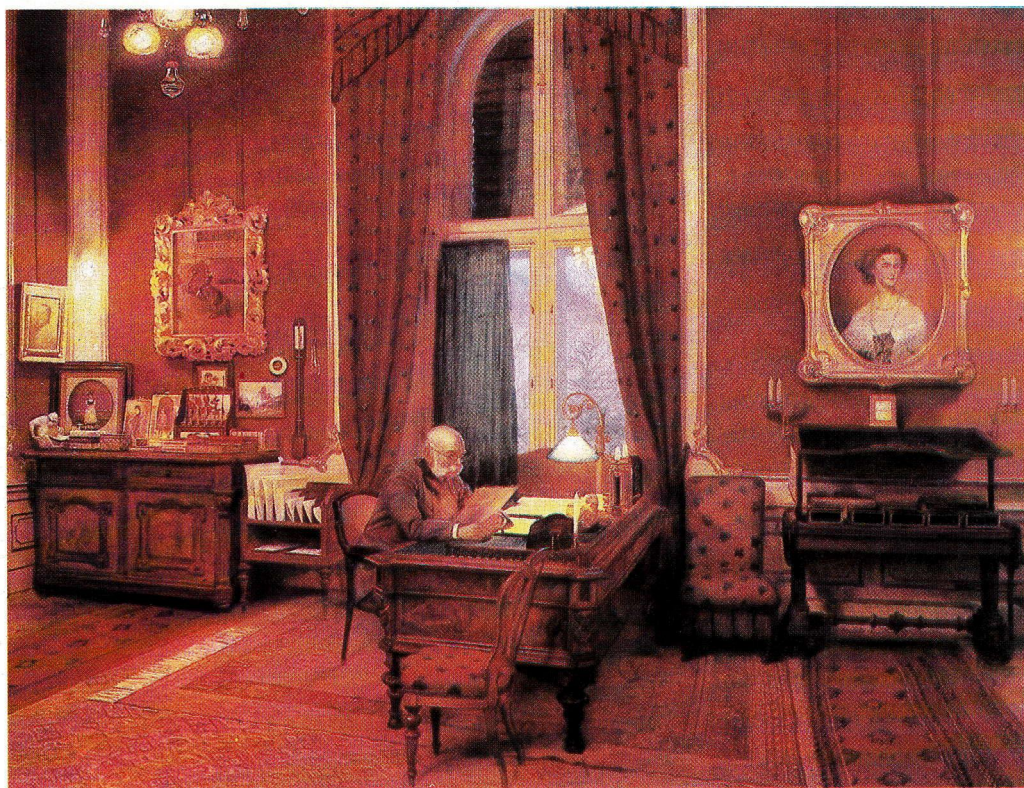
Nyilvánvaló, hogy az uralkodóról máig élő két végletes megítélés szorosan kötődik a korhoz, a nemzedékekhez. Az 1848—1849-es generáció tudatában még élesen éltek az aradi kivégzések, az alkotmány nélküli korszak intézkedései. Később, amikor újabb nemzedékek nőttek fel, amelyek már csak az alkotmányos uralkodót látták, az előbbi kép lassacskán elhalványult, jóformán

már csak a függetlenségek őrizték tovább. Ekkor rajzolódott ki a jóságos király képe, „Ferenc Jóskáé”, amely már elnevezésében is érzékelteti a „boldog békeidők”, a millennium korának megbékélő hangulatát.

De jogos a kérdés más tekintetben is. Az uralkodó, akit környezete gyermekkorától a magyar liberalizmus esküdt ellenségévé nevelt, s aki Burg-beli háló szobája falán haláláig megőrizte — mintegy örök emlékeztetőül — a magyarországi hadjáratban elesett Heinrich Hentzi tábornok képét, miként állt rá, alig két évtizeddel a magyar szabadságharc leverése után, hogy alkotmányt adjon és kiegyezzen a „lázadókkal”?

Sok kiemelkedő ősével ellentétben Ferenc József nem bővelkedett az uralkodói erényekben. Rendkívül szorgalmas, de mindenben középserű egyéni-

Ferenc József schönbrunni dolgozószobájában. Franz von Matsch festménye, 1916

ség volt, aki — talán a katonai pálya kivételével, amelyhez már fiatalon vonzódott — semmiben sem mutatott különösebb tehetséget. Nem csak puritán életvitelében, de lelke legmélyén is katona maradt, aki a császári hivatást is egyfajta parancsteljesítésnek tekintette. Amikor családja és tanácsosai — a trón érdekeire hivatkozva — úgy látták, hogy a birodalmi gyeplő megszorítására, a magyarok megbüntetésére van szükség, Ferenc József teljesítette vélt kötelességét. Amikor pedig a csatatereken elszenvedett kudarcok nyomán a gyeplő lazítása és a magyarokkal való meg egyezés látszott célravezetőnek, úgyszintén. A vereséggel végződő porosz–osztrák háború a Monarchia belső átalakítását és a magyarokkal való kiegyezést elodáztatatlanná tette.

Feleségével — a magyarokkal nyíl-

tan rokonszenvező Erzsébet királynéval — ellentétben ezekben a döntésekben nemigen befolyásolták az érzelmeik.

A koronázási ünnepségek pompája aligha feledtette, hogy 1867 volta-képpen kényszerű kompromisszum volt. Olyan kölcsönös egyezés, amelyben mindhárom fél: az osztrák és a magyar liberálisok s a Habsburg-uralkodó egyaránt lemondásra kényszerült. Nem csak Deák mondotta, mintegy védekezve az ország nyilvánossága előtt, hogy jól tudja: a létrehozott mű — vagyis a kiegyezés — nem tökéletes. Hasonló módon elégedetlenek voltak az osztrák liberálisok is. Egyik vezetőjük így írt: *Nem arról van szó, hogy ez a forma nem kitűnő, hanem arról, hogy vétkes és balga. Készséggel elismerem azonban, hogy ez minden, amit ajánlhattak nekünk. És csodálom éleselméjűségü-*

A bécsi Burg Ferenc József-szárnyának ebédlője

güket, hogy találtak egy formát, még akkor is, ha ezt a formát nem tartom kielégítőnek.

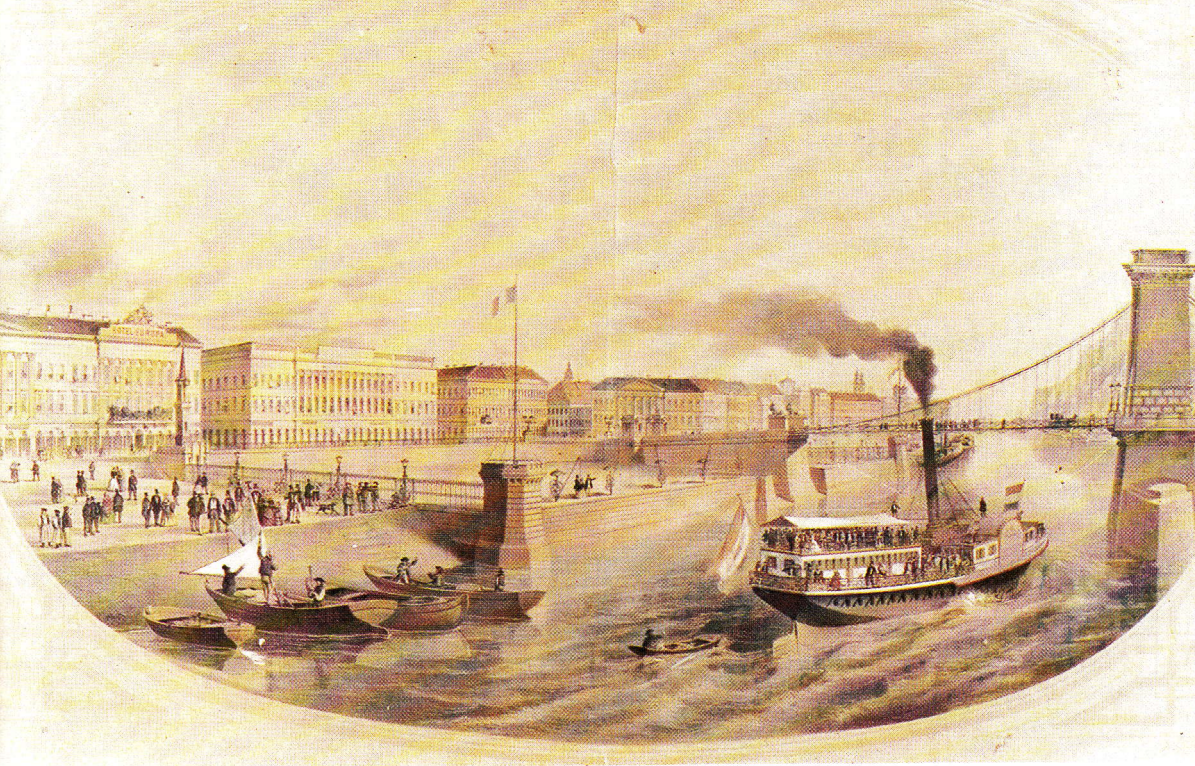
A magyar oldalon ugyanakkor azzal vigasztalódtak, hogy 1867 nem más, mint 1848 sajátos, kompromisszumos lezárása.

Ha akkor az országgyűlés, ragaszkodva ősi aristokratikus intézményeinkhez, szabaddá nem teszi a népet s a földet, nem osztózik a néppel jogokban és terhekben, ha szélesebb alapra nem fekteti az alkotmányt: a ránk következő nehéz évek súlyát el nem bírtuk volna, s összeroskadtunk volna a szenvedések alatt anélkül, hogy a művelt világ szájalma és részvétele kísérné végsüllyedésünket. Ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfiúnak nevével, ki azt 48-ban megindította és ernyedetlen eréllyel

keresztülvitte. Daczára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ezen része fönmaradt és fön fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll, s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva. ...

(Deák Ferenc 1867. március 28-ai beszéde — részlet)

A pesti hajókikötő 1854-ben

Deák Ferenc temetése 1876. február 10-én. Georg Nissen temperafestményének részlete

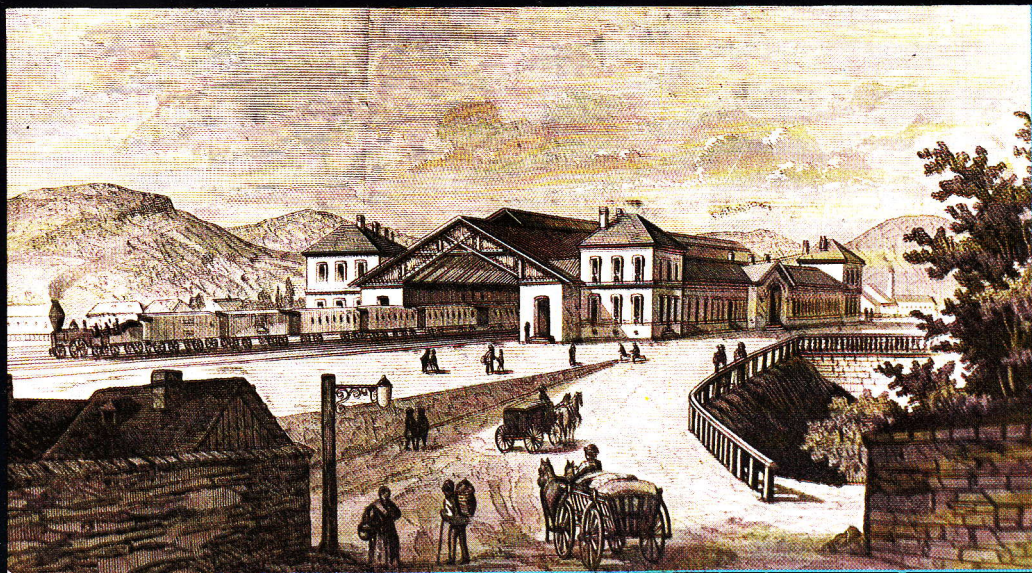

Vasúti törvények

A Buda—Kanizsa vasút indóháza. A mai Déli pályaudvar hőse 1861-ben

A XIX. század nem volt a béke százada. A francia forradalom jelentette a nyitányt, majd az 1830-as második forradalmi hullámot 1848-ban egy harmadik, még hatalmasabb, egész Európát magával ragadó forradalmi megrázkódtatás követte. De a század második, békésebb felében sem nyugodtak a fegyverek.

A korszak igazi drámája — a neves angol történész, Eric Hobsbawm szavait idézve — mégsem a harctereken és a barikádokon zajlott. A század legforradalmibb változásai ugyanis nem a politikában, hanem a gazdasági életben mentek végbe.

Ez az a kor, amelyben a vas mérhetetlen tömegben áramlott szét a világban: vasutak formájában kigyózott át kontinenseken, vagy tenger alatti kábelként először kötött össze távoli földrészeket. Megindult a rendszeres távíró- és postaszolgálat, csatornák épültek, szinte a semmiből szöktek elő egész városok. Kivándorlók milliói kerestek új hazát.

A korszak, az iparosodó XIX. század jelképe — minden kétséget kizáróan — a *vasút* volt. A vasút, amely megszüntette

országok és országrészek korábbi elszigeteltségét, amely megsokszorozta távoli vidékek áruforgalmát, és amelynek segítségével korábban elképzelhetetlen tömegű áru és munkaerő kelhetett útra.

Az acélsínek mindenhová behatoltak. Bányákba, ipartelepekre, mezőgazdasági üzemekbe, összeépültek folyami és tengeri kikötőkkel, és a magas hegysegeket éppúgy legyőzték, mint a pusztaságokat. A vasút révén világtól elzárt kis közösségek, eldugott falvak és isten háta mögötti városok kapcsolódhattak be az érintkezésnek immár az egész világot átfogó hálózatába.

A XIX. század embere számára a vasút egyszerre volt *valóság* és *mítosz*. Hatalmas gazdasági jelentőségű *találmány* és a haladás, a gyorsaság, vagyis az egész modern világ *szimbóluma*.

Ezek a legnagyobb jótéteményekhez tartoznak, melyekkel a tudomány és a műipar egyesült erővel megajándékozzák az emberi nemet, a földgolyónak **hihetőleg** más képet adandók: a személyek és áruk olcsó, sebes és szabályos szállítása a nemzeti jólét s polgárisodás főemeltűje lévén. Ezen igaz-

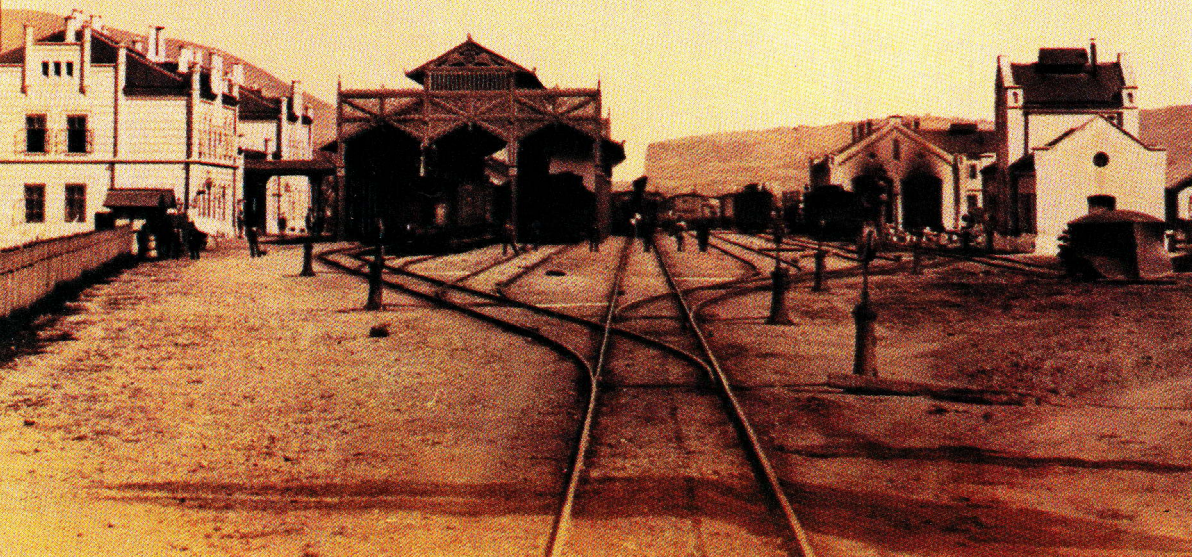

ság annyira meghatotta a szellemeket, hogy még azok is, kik minden más újításnak makacs ellenzői, a vasutakért lelkesedni képesek; és valóban ezen óriási találmány a népeket a háború, a drágaság s éhség gyötrelmétől, a nemzeti gyűlölségtől, munkátlanságtól s tudatlanságtól felszabadítandja, földjeikről s műhelyeikből az agg szokást kiküszöbölendi, s még a szegényt is képessé teendi idegen országok látogatása által tapasztalásit nevelni, messze földön munkát, vagy boldogabb éghajlat alatt egészsége helyreállítását keresni. A vasutak az alsó osztályokra nézve a missiók szerepét játszanadják, eszméket s polgáriasodást terjesztendők...

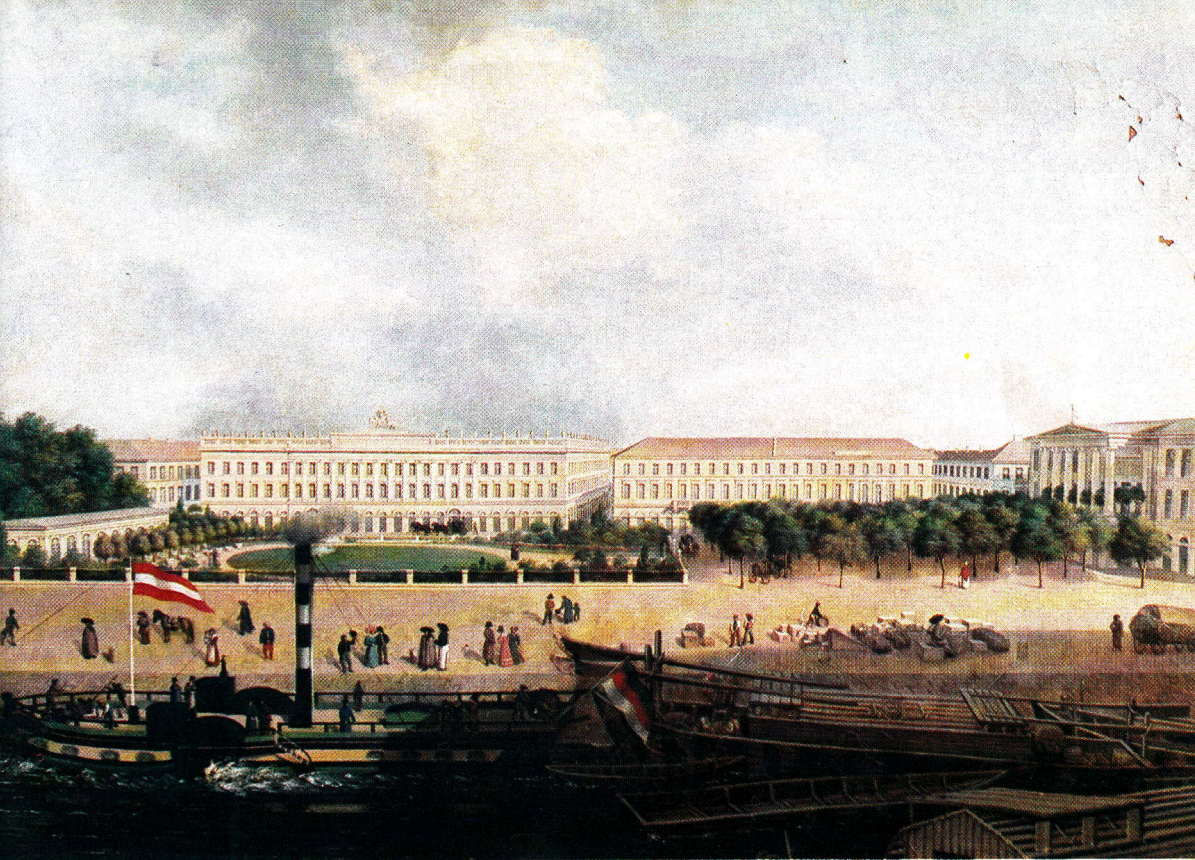
Különböző országoknak különböző termékeik lévén: a közlekedési eszközök tökéletesedésével ezen egye-

netlenség megszűnik. A bel- és külkereskedés gyarapodni s gyarapodásával az ipar minden ágaiban haladni fog, s a népek jóléte s kényelmei szaporodván, a kereskedelmi crisisek is ritkábban fognak beállani, mert a vásár nagyobb leend s könnyű egy ország valódi szükségseit kinyomozni, s ezekhez az oda küldeni szokott áruk készítését alkalmazni. Az utazók száma növekedik, távoli országoknak s népeknek szokásai megismertetnek, eszmék kicseréltetnek, s mi jó s célirányos egy nemzet életmódjában, mások által elfogadtatik. A kiterjedtebb jólét népnevelést, s a munkás osztályok képviselőtét húzván maga után, nagy vállalatok — melyekből a haszon most leginkább néhány nagy capitalistára háramlik —, közhasznúak leendenek, vagy a kormány által, vagy biztosainak felügyele-

A Kassa—Oedenburg vasút egyik állomása az 1860-as években

A pesti Duna-part az 1840-es években

te alatt fognak véghezvitetni, s az agotage-nak, a nagy capitalisták s csalók zsarnokságának gát fog vettetni.

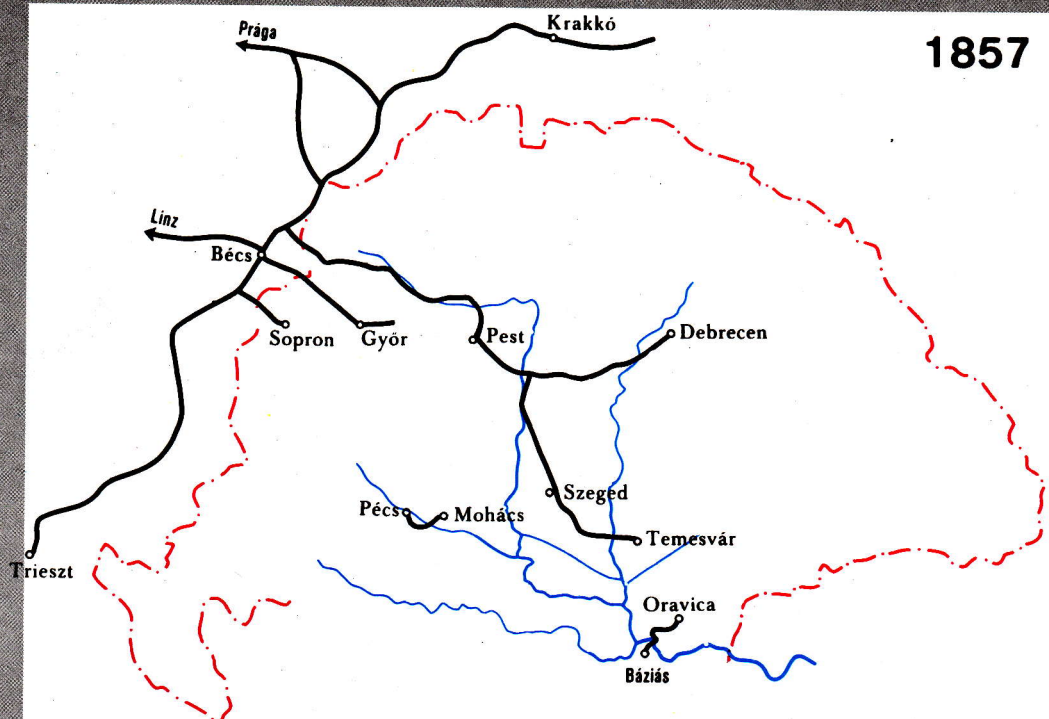
(Trefort Ágoston: Az anyagi érdekekről — részlet. Budapesti Szemle, 1840.)

A reformkori magyar liberálisok azt is jól érzékelték, hogy a század közepén Európa iparosodottabb felén gyors és tartós kereslet mutatkozik a kelet-európai agrártermékek iránt. Ez pedig Magyarország számára lehetőséget nyújtott arra, hogy bekapcsolódjék a nemzetközi forgalomba. A feladat megoldására azonban a hagyományos szállítási eszközök nem voltak alkalmasak. Kiepített országút alig volt, esős időkben ezek zöme is járhatatlanná vált. A magyar birtokos inkább elpocsékolta vagy felélte a terményt, mintsem a rossz úton messzi piacokra szállíttassa azt.

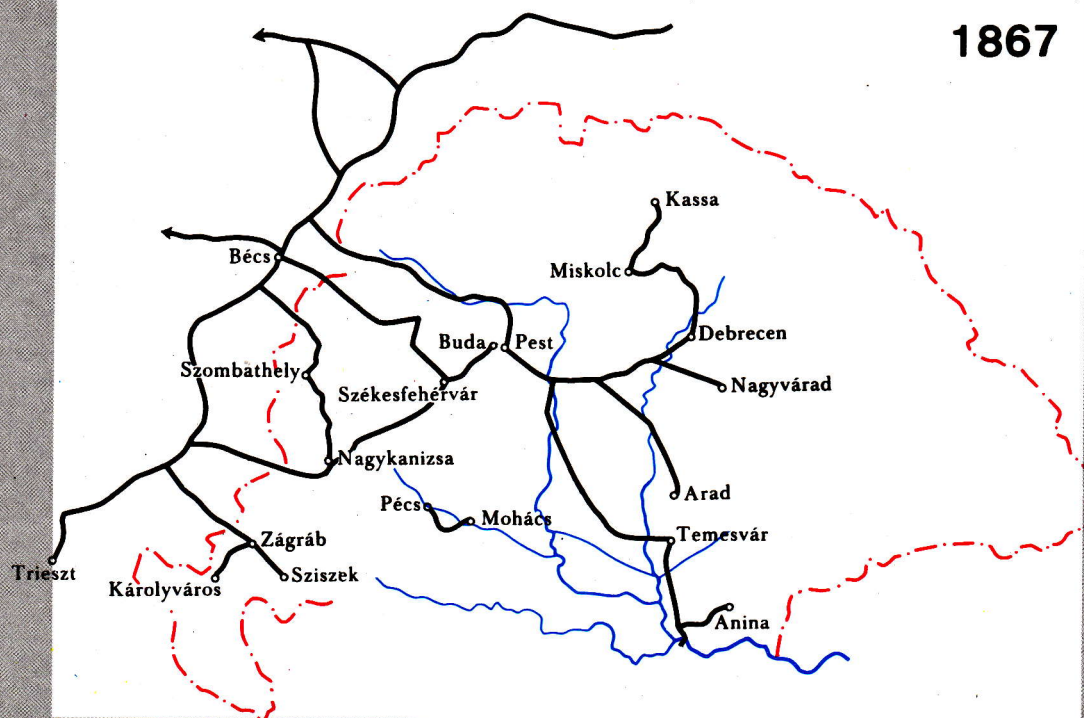
A szarvasmarhát és a sertést többnyire lábon hajtották ki az országból. A gabonafélék és a tömegáruk szállítása a vasútvonalak megépítéséig főleg vízi úton történt. Mivel azonban a kivitel főleg Bécsen keresztül zajlott, árral szemben kellett hajózni, s — a gőzhajó elterjedéséig — az emberek vagy állatok által vontatott bárkákon igen lassú és költséges volt a szállítás. Ezért írhatta a neves német közgazda, Friedrich List 1845-ben, hogy Magyarország a közlekedési eszközök tekintetében majdhogynem szűz talaj, és ezért ott a gazdasági reformoknak nem az iparosítással, hanem a közlekedési eszközök javításával kell kezdődniük.

A vasutak rendkívüli fontosságát a reformkori magyar politikai vezető réteg hamar felismerte. Alig tíz évvel az első nyilvános vasútvonal angliai megnyi-

Magyarország vasúthálózata 1857—1867-ben

A pesti Rakodópart bejárata az 1860-as években. Osterlamm Károly felvétele

tása után a magyar országgyűlés is törvényt alkotott a vasútépítésről. Az 1836. évi XXV. törvénycikk részletesen szabályozta a vasútépítéssel kapcsolatos jogi és adminisztratív kérdéseket, s miután a vállalkozóknak különféle állami kedvezményeket helyezett kilátásba, kijelölte azt a tizenhárom vasútvonalat, amelynek kiépítését kívánatosnak tartotta.

Minden olly magányos személyek, vagy társasági egyesületek, mellyek
1-szor Pestről Bécs felé Austria határszéléig —

2-szor Pestről a magyar tengeri révpartokig —

3-szor Pestről Zimonyig —

4-szer Pestről Morva és Szilézia széléig —

5-szor Pestről Galiczia határszéléig —

6-szor Pestről Erdélyig, Kolozsvár felé

7-szer Pestről Erdélyig Nagy-Szeben felé —

8-szor Bécstől, s illetőleg Austriának határszéleitől egy részről a magyar tengeri révpartig, más részről Eszékig, s így tovább Török Országig —

9-szer Bécstől, s illetőleg Austriának határszéleitől Magyar Országban keresztül Krakkóig —

10-szer Nagy-Szombattól Kassáig —

11-szer Kassától Krakkóig —

12-szer Miskolctól Galiczia s Orosz Ország felé —

13-szor Sziszekről a magyar tengeri révpartokig az Ország kereskedésének előmenetelét eszközlő víz-csatornák,

vas-utak, és ezekhez szükséges hidaknak, még pedig akár a feljebb kijelölt két végpontok közötti vonalnak egész kiterjedésében általánosan, akár pedig csak bizonyos részben, saját költségeiken leendő megkésztését vállalják magokra, a jelen Törvény által engedett kedvezéseket használhatják, s ennek oltalma alatt egyedül ezek állandanak.

(1836. évi XXV. törvénycikk — részlet)

1836-tól kezdve egymást követték a legkülönbébb vasúti tervek. Aztán megkezdődtek a felmérések és az előmunkálatok, elsősorban a Bécs felé és a tengerpartra vezető vonalak kiépítésére. 1844-ben megindult a Debrecent Béccsel összekötő Magyar Központi Vasút építése, melynek első, Pest és Vác közötti szakaszát 1846-ban nyitották meg.

Széchenyi István előbb a Helytartótanács közlekedési osztályának elnökeként, majd 1848-ban az első felelős magyar kormány közlekedési minisztereként részletes tervet dolgozott ki a korszerű közlekedési hálózat kiépítéséről. Ő javasolta, hogy a vasútvonalak Budapestről, az ország kereskedelmi központjából kiindulva sugarasan fusanak minden irányba az ország határai és a tengerpart felé. Széchenyi e nagyszabású, jövőbe mutató elképzelését már csak az utódok tudták megvalósítani. Azt is világosan látta, hogy az elmaradott, tőkeszegény országban a vasúthálózat gyors kiépítése csak az állam közvetlen közreműködésével lehetséges.

A magyar vasútépítés éppúgy magánvállalkozásként indult, mint a nyugat-európai országoké. 1837. október 25-én Ullmann Móric pesti kereskedő kapott engedélyt a pest—pozsonyi, a buda—győri és a pest—debreceni vonalak kiépítésére. Ullmann megnyerte az Osztrák Északi Vasút részvényeseit, elsősorban annak vezetőjét, Rothschild

bárót, és megalapította a Magyar Középponti Vaspálya nevű részvénytársaságot.

A Rothschild család neve és a vasútépítés korán összekapcsolódott egymással. A család francia ágának feje finanszírozta a belga vasutakat, majd megvesztegetve a francia képviselőházat, 1842-ben a Francia Északi Vasutak fő részvényese lett. Bátyja, a „bécsi Rothschild” folyósította a pénzt az első osztrák vasutak építéséhez. Maliciózus kortársai megjegyzése szerint: a Rothschildok pénze nélkül a Monarchiában sem lehetett volna egyetlen sínpárt lefektetni, egyetlen mozdonyt elindítani... A dolog természetesen nem volt ilyen egyszerű! A hazai vasutak építése ugyan összekapcsolódott a Rothschildok pénzével: 1867 előtt a magyarországi vasutak jelentős része a bécsi Rothschild Bankház, illetve a család érdekkörébe tartozó bécsi Creditanstalt finanszírozásával épült. Volt azonban egy másik nagy vállalkozó is, a Rothschildok nagy ellenfele, Európa első igazi modern részvénytársasági bankja, a párizsi Crédit Mobilier, amely 1855-ben az Osztrák Államvasutak magyarországi vonalát is megvásárolta — valamint a bánáti bányákat és nehézipari üzemeket —, s megépítette az ország leghosszabb, legnagyobb forgalmú és legkorszerűbb vonalát, amely az Al-Dunától az Alföldön át Temesvár, Szeged, Cegléd érintésével Budapesten keresztül haladt Bécsig.

Az első magyar vasutak tehát túlnyomórészt francia és osztrák tőkével épültek, de jelentős részt vállalt a beruházásból a belga és a német tőke is.

A banktőke mellett az első építkezésekben nagy szerep jutott az állami közreműködésnek is. Az állam döntött a föld kisajátításáról éppúgy, mint a vasúttársaságoknak adott koncessziókról. Nem egy esetben ez visszaélésekhez vezetett. Mindez azonban nem csupán magyar sajátosság volt, így történt ez

A Magyar Keleti Vasút engedélyokmányának belső címlapja

A vasútvonalak kiépülése tovább növelte a pesti hajókikötő áruforgalmát.
Klősz György felvétele a múlt század végén

Angliában, Amerikában is. Az 1840-es években az angol parlament 148 képviselője volt tagja valamelyik vasúttársasági igazgatóságoknak.

A vasútépítésnek az állam által támogatott formája azért számított nyereséges üzletnek, mert az állam garantálta a befektetett tőke biztos kamatozását. A külföldi tőkét azonban nem pusztán ezek az előnyök vonzották. Felismerték a magyarországi mezőgazdasági termékek Nyugat-Európába történő szállításának előnyeit, s főképp azoknak a vonalaknak megépítését szorgalmazták, amelyek a hazai vízi utakkal összekapcsolva biztosították a piacokkal való gyors összeköttetést. Nem véletlen, hogy a kiegyezéskor üzemben álló több mint kétezer kilométeres vasútvonal az Alföld gabonatermő vidékeit kötötte össze Béccsel és a trieszti kikötővel, rajtuk keresztül pedig eljutottak Európa távolabbi részeibe is. Mindez azt bizonyítja, hogy a szabadságharc leverése nem akadályozta meg a reformkori tervek megvalósítását. Éppen ellenkezőleg, az 1850-es évek második felében nagy lendületet vett a vasútépítés.

A világsi fegyverletétellel Magyarország végképp a Habsburg-birodalom része lett. Megszűnt a vámhatár Ausztria és Magyarország között. Az 1853-ban létrejött német–osztrák vámunió révén a magyar gabona számára megnyíltak a délnémet piacok is. Bécs vezető szerepét a gabonakereskedelemben lassacskán Pest vette át. A hazai agrárkivitel érdekei további ösztönzést adtak a vasútépítésnek. Az igény óriási volt. Az ország északi és keleti részei, a Felvidék és Erdély még nélkülözték a vasutakat. Nem volt kapcsolat a magyar tengerparttal, Fiumével sem. Így érthető, hogy a kiegyezést követően az első törvény a vasutakról szólt.

Az 1867-ik évi július 2-kán kelt országos határozat folytán, jelen törvény által felhatalmaztatik a minisztérium,

hogy vasutak és csatornák építésére valóságos értékben 60 millió ezüst frtnyi vagy 150 millió francnyi kölcsönt létesítsen 50 évre 4 650 000 ezüst forint, vagyis 11 625 000 francnyi évi járadék kötelezése mellett.

(1867. évi XIII. törvénycikk — részlet)

Az 1867-ben és 1868-ban hozott vasúti törvények nevezetes mérőföldkövei a magyar gazdaságpolitika történetének. Nem csak azért, mert ezek adták az indíttatást az új magyar állam első külföldi kölcsöneihez, hanem azért is, mert ekkor nyert hivatalos elfogadást az a gazdaságpolitikai alapelv, hogy az elmaradott országokban az infrastrukturális beruházásokban és a gazdaság fejlesztésében az államnak közvetlen vállalkozóként is közre kell működnie. És végül: ezekkel a törvényekkel született meg az ország legnagyobb állami vállalata, a MÁV, azaz a Magyar Államvasutak.

A vasútépítés mindenhol igen nagy összegű és lassan megtérülő tőkebefektetéssel járt. Olyan befektetésekkel, amelyeket a folyó állami bevételekből fedezni nem lehetett, mert ez az adózók elviselhetetlenül nagy megterhelését eredményezte volna. Mindenképpen indokolt volt tehát hosszú lejáratú hitelt igénybe venni, ehhez pedig a nemzetközi tőkepiacon lehetett hozzájutni. Az államadósságok a következő évtizedekben folyamatosan növekedtek. A világháború kitörésekor már meghaladta a hétmilliárd koronát, az évi nemzeti jövedelem több mint nyolcvan százalékát.

Ez látszólag ijesztő összeg, de valójában szükségszerű, normális és általános jelenség volt. E hatalmas államadóssággal Magyarország csupán az akkori Európa közepesen eladósodott országai közé tartozott. Hogy a dualizmus kori magyar állam a növekvő eladósodás ellenére — sok sorstársával ellentétben — elkerülte az államcsődöt, azt elsősorban

A Magyar Államvasutak első műhelyének, az Északi Főműhelynek munkatársai az 1880-as években
A Nyugati pályaudvar épülete

A székely körvasút megnyitása 1909-ben

Baross Gábor

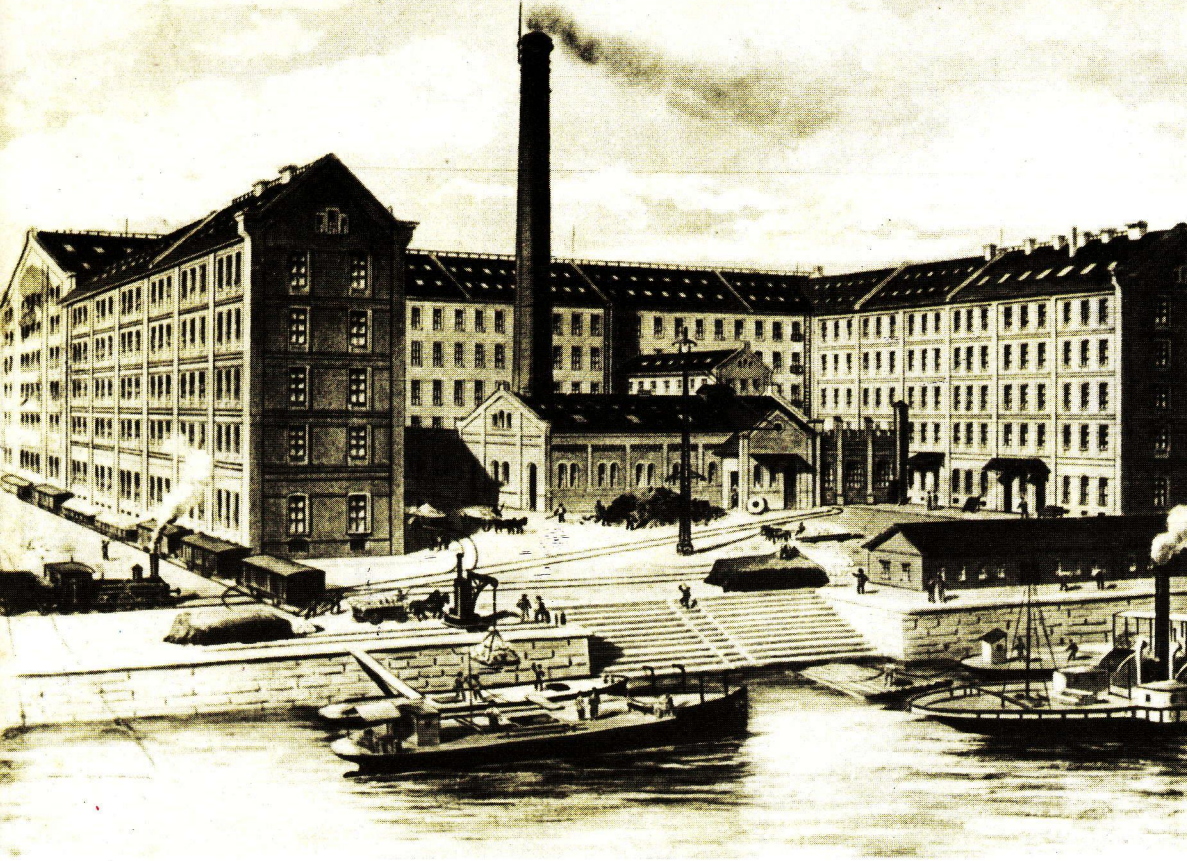
annak köszönhette, hogy a felvett kölcsönöket túlnyomórészt gazdaságfejlesztő, nemzeti jövedelmet növelő beruházásokra fordította. Így a beruházások révén elért jövedelememelkedés jóval meghaladta az adósságok törlesztésével kapcsolatos terheket.

Az 1870-es évek végétől a meglévő vasúti hálózat jelentős részének államosításával a magyarországi vasutak többsége állami kézbe került. Az államosítás kedvező hatásai hamarosan megmutatkoztak az egységes kezelés és a Baross Gábor által kialakított tarifarendszer révén.

Az ország vasúthálózata az első világháború kitörésekor meghaladta a huszonegyszeres kilométert. A Magyar Államvasutak tulajdonában vagy kezelésében állt a hazai vasúthálózat nyolcvannégy százaléka. A vasutakban az or-

Budapesti malom

szág teljes álló-tőke-állományának húsz százaléka került beruházásra, összesen négy és fél milliárd korona. Magyarország vasútsűrűség tekintetében megközelítette a nála gazdaságilag fejlettebb európai országokat.

A vasútépítésben koncentrálódott külföldi tőke révén Budapest egyre növekvő terményforgalma pár évtized alatt nem csak Magyarország — vagy a Monarchia —, de az egész világ legjelentősebb malomiparát hozta létre a Duna két partján. 1872-ben, a város-egyesítés előestéjén tizenegy budapesti gőzmalomban évente közel hatmillió mázsa gabonát őröltek, és a malomipari munkások száma meghaladta a két és fél ezer főt. Az 1880–1890-es évekre Budapest lisztexportja az amerikai egyesült államokbeli Minneapoliséval vetekedett.

Az ország fővárosává és a Monarchia második legnagyobb városává váló Budapesten a terménykereskedelem révén meggazdagodott nagyburzsoázia foglalta el az ipar és a hitelélet vezető posztjait. A gabonakivitel hasznát más iparágak fejlesztésére tudták fordítani, és lehetővé tették, hogy az ország megkezdje a felzárkózást Európa fejlettebb régióihoz.

A kiegyezéstől az első világháborúig ívelő fél évszázad fejlődését áttekintve elmondható, hogy az 1867–1868. évi vasúti törvények az ország modernizálása és iparosítása szempontjából igen fontos fejlődés elindítói és a korszerű állami gazdaságpolitika kezdeményezői voltak.

Közös vámterület

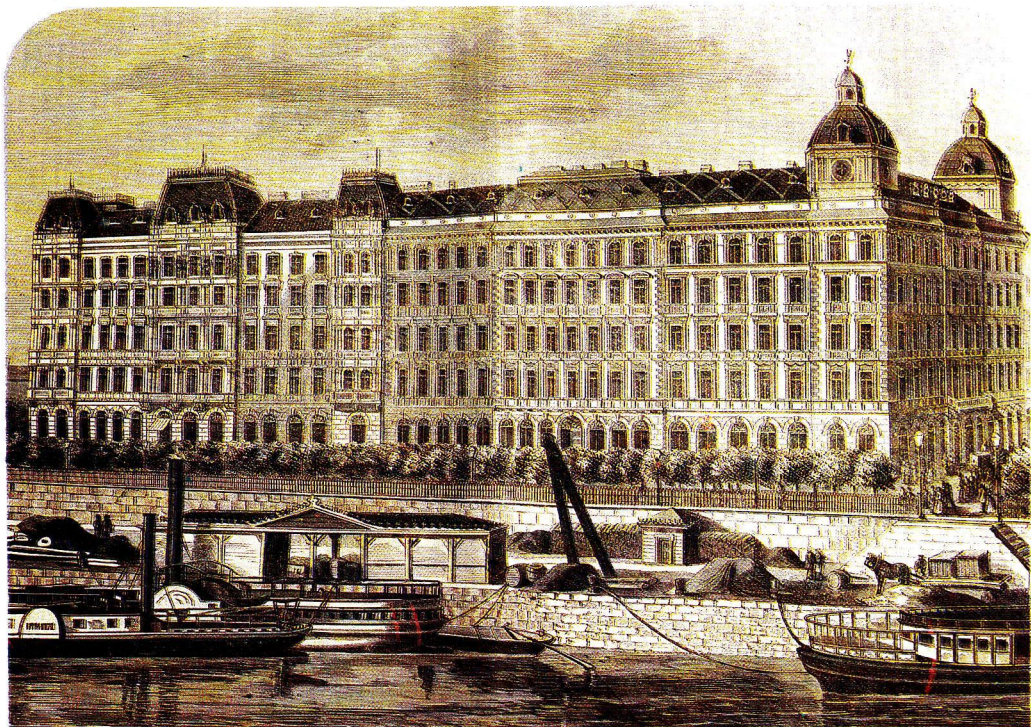

A Lloyd-palota, a pesti Kereskedelmi Társaság székháza a Lánchíd pesti hídfőjénél adott otthont az 1864-ben megnyílt áru- és értéktőzsdének. Klösz György felvétele

Az áru- és értéktőzsde új épülete a pesti Duna-parton, 1873

Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának több mint fél évszázada alatt mindkét fél sokat vitatkozott arról, hogy ki járt jobban az 1867-ben megkötött kiegyezéssel.

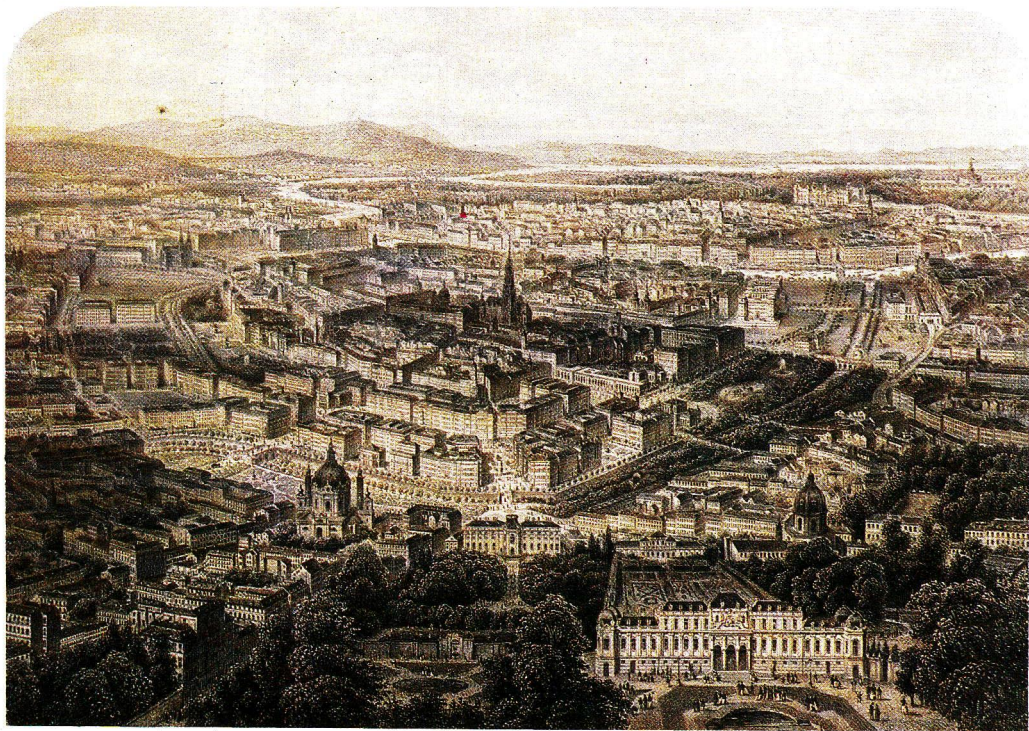
Hatványozottan így volt ez a gazdaságot érintő ügyekben, amelyekről egy tízévenként megújítandó törvény, az úgynevezett osztrák–magyar gazdasági kiegyezés gondoskodott. Hogy végül is kinek kedvezett, ma sem könnyű eldönteni. A vélemények ma éppúgy megoszlanak, mint annak idején, amikor Budapesten osztrák elnyomásról és gazdasági függőségről panaszkodtak, Bécsben pedig a magyar gazdaság gyorsabb növekedésétől s a Monarchián belüli versenytől féltették az osztrák fejlődést.

A vám- és kereskedelmi szövetség megújítása, a vámpolitika, a hitelpolitika, az iparfejlesztés a kor nagy fontosságú kérdései voltak. Olyanok, amelyek érdeklődést keltettek a Monarchia

mindkét felén, és állásfoglalásra készítették a gazdasági közösség pártolóit és ellenzőit egyaránt. Mindazok, akik a dualista rendszer életképességét és közös piacának Magyarországra előnyös voltát kívánták bizonyítani, példátlanul gyors ütemű gazdasági fejlődését emelték ki. A velük vitatkozók viszont a magyar gazdaság elmaradottságára és az osztrák gazdaságtól való állítólagos függőségére hivatkoztak.

A vita legélesebben a közös vámterület kérdésében bontakozott ki. Az Ausztria és Magyarország között fennálló vámvonalat 1850-ben szüntették meg, a Habsburg-birodalom két fele azóta alkotott közös vámterületet. Ezt az állapotot az 1867. évi kiegyezés is fenntartotta. Igaz, kimondta, hogy az új államjogi kapcsolatból nem következik a kereskedelmi ügyek közössége. Így Magyarország mint közjogilag önálló ország saját kormánya és törvényhozása

A Monarchia két fővárosa: Bécs és Budapest a századfordulón

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank épülete a Gizella — ma Vörösmarty — téren

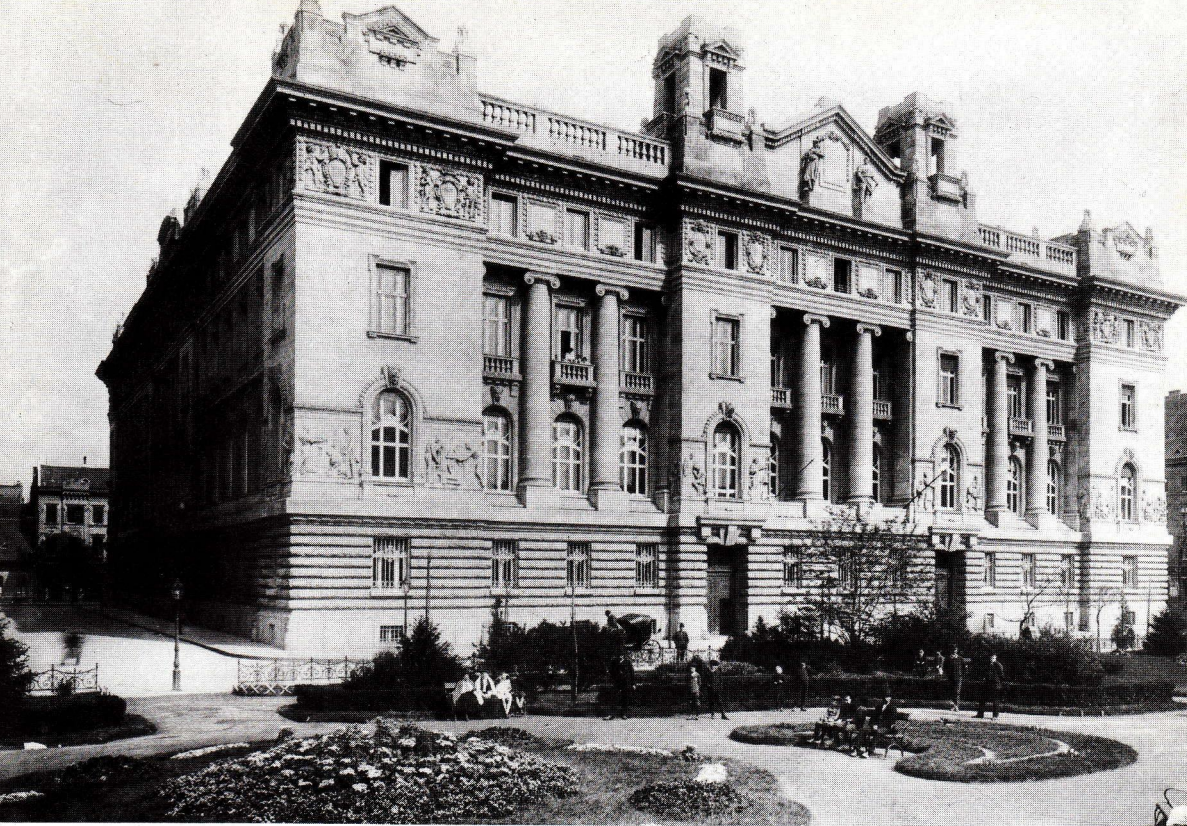
által intézheti kereskedelmi ügyeit, s jogában áll saját vámvonalat felállítani. De ezen alapelv kimondása után a magyar törvényhozás — tekintettel a kölcsönös érdekekre — kifejezte készségét arra, hogy Ausztriával kereskedelmi és vámszövetséget kössön, s ezt 1867-ben törvénybe is iktatták. Az egyezség mindig tíz évre szólt, de öt év elteltével bármelyik félnek jogában állt módosítását kérnie, majd felmondania. Amint azt negyven évvel később az akkor éppen ellenzéki, függetlenségi többségű képviselőház közgazdasági bizottsága megállapította: „az 1867-iki nagy alkotás (ti. a kiegyezés) Magyarország önelhatározási és önrendelkezési jogát a közgazdaság terén nem támadta meg”.

A törvény értelmében a két állam egységes vámterületet, vámuniót alkotott, amelyet kifelé közös vámvonal vett

körül. A közös vámterületen belül egyik ország sem terhelte semmiféle vámmal vagy illetékkal a belső forgalmat. A külkereskedelmi szerződések megkötésére, a vámtarifa megállapítására, a pénzrendszer szabályozására a két ország törvényhozása és kormánya egyforma befolyást gyakorolt, közös pénzrendszert és közös jegybankot tartott fenn. A vám- és kereskedelmi szövetség első megújításakor, 1878-ban a jegybankot is „dualista” alapon szervezték át: az Osztrák Nemzeti Bankból ekkor lett Osztrák–Magyar Bank, egy bécsi és egy budapesti főintézettel (ez utóbbi volt a Magyar Nemzeti Bank jogelődje). A közös pénz eleinte az ezüstalapú úgynevezett „osztrák értékű” forint maradt.

A kedvező gazdasági fejlődés lehetővé tette a valuta korszerűsítését; a legtöbb európai országhoz hasonlóan

Az Alpár Ignác által tervezett, 1902 és 1903 között felépült Nemzeti Bank épülete a századelőn
A Nemzeti Bank lépcsőházának részlete

1905-re felépült az Újépület helyén a Tőzsde-palota. Alpár Ignác alkotása

1892-től az Osztrák–Magyar Monarchia is áttért az aranyvalutára, s a forint helyét a korona foglalta el.

A kiegyezést követő években a magyar kivitel értéke elérte a nemzeti jövedelem harminc százalékát, míg az európai átlag csak tizenegy százalék volt. Ilyen magas exporthányaddal a korabeli Európa egyetlen országa sem dicsekedhetett, s ez jó érvet adott a közös vámterület híveinek, akik hangoztatták: az ország 1867 utáni gazdasági fejlődése, polgárosulása elsősorban az Ausztriával fennálló gazdasági kapcsolatoknak köszönhető. Arra hivatkoztak, hogy a magyar mezőgazdaság fejlődése szempontjából igen előnyös és védett piacot nyújt a birodalom másik fele. S ez így is volt.

Az Osztrák–Magyar Monarchia népessége a kiegyezéstől az első világhá-

borúig harmincötmillióról ötvenmillióra nőtt. Közös piaca és közös vámterülete fontos tényezőjévé vált a magyar gazdaság növekedésének. Míg 1850 és 1880 között a nyugat-európai piacok részesedése folyamatosan nőtt a magyar kivitelben, addig az 1880-as évek után ez a tendencia megfordult. Exportunk közel háromnegyed részét a Monarchia másik fele vette fel.

Az első világháborút megelőző három évtizedben az Ausztriába irányuló kivitel évente közel három százalékkal növekedett. A cserearányok harmincöt százalékkal javultak Magyarország javára, ami azt jelentette, hogy változatlan mennyiségű export fejében ugyanennyivel több importot tudott megvásárolni. Ilyen körülmények között érthető, hogy — a felmerült viták és nézeteltérések ellenére — a kereskedelmi és

Az Andrássy út a század elején. Klösz György felvétele

vámszövetséget minden alkalommal ismételten meghosszabbították.

Kétségtelen, hogy ebben a fél évszázadban Magyarország gazdaságilag Európa egyik leggyorsabb ütemben fejlődő országa volt. Mind az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem, mind az ipari termelés gyorsabb ütemben növekedett itt, mint a Monarchia másik felében, s így a két ország közötti fejlettségbeli szintkülönbségek számottevően csökkentek. A birodalom Lajtán inneni fele az osztrák tőke egyik legvonzóbb befektetési területe lett. Hatalmas építkezések kezdődtek, a városegysítés után Budapest urbanizációja is kedvezőbbé vált gazdasági klímában bontakozhatott ki.

A gazdasági növekedésben kezdetben igen nagy szerepet játszottak a fejlettebb országokból — jelentős részben Ausztriából — importált termelési té-

nyezők: elsősorban a működőtőke és a szakemberek. A növekedés során azonban a XX. század elejére lényegesen csökkent a magyar gazdaságnak ez a függősége; egyre nagyobb szerepet kapott a hazai tőke, a hazai mérnöki és szakmunkásgárda.

Igaz, a többi gazdaságilag elmaradott vagy közepes fejlettségű országhoz hasonlóan az első világháború előtti évtizedekben Magyarország is jelentősen eladósodott, az adósságállomány 1914-ben meghaladta a hétmilliárd koronát (az évi nemzeti jövedelem nyolc és fél milliárd korona körül volt). Az 1873. évi nagy gazdasági válság hónapjaitól eltekintve ez azonban nem okozott komolyabb gazdasági nehézséget, mert a felvett kölcsönöket a gazdaság korszerűsítésére, produktív beruházásokra fordították, s így a nemzeti jövedelem

Gyárbelsők a múlt század második feléből

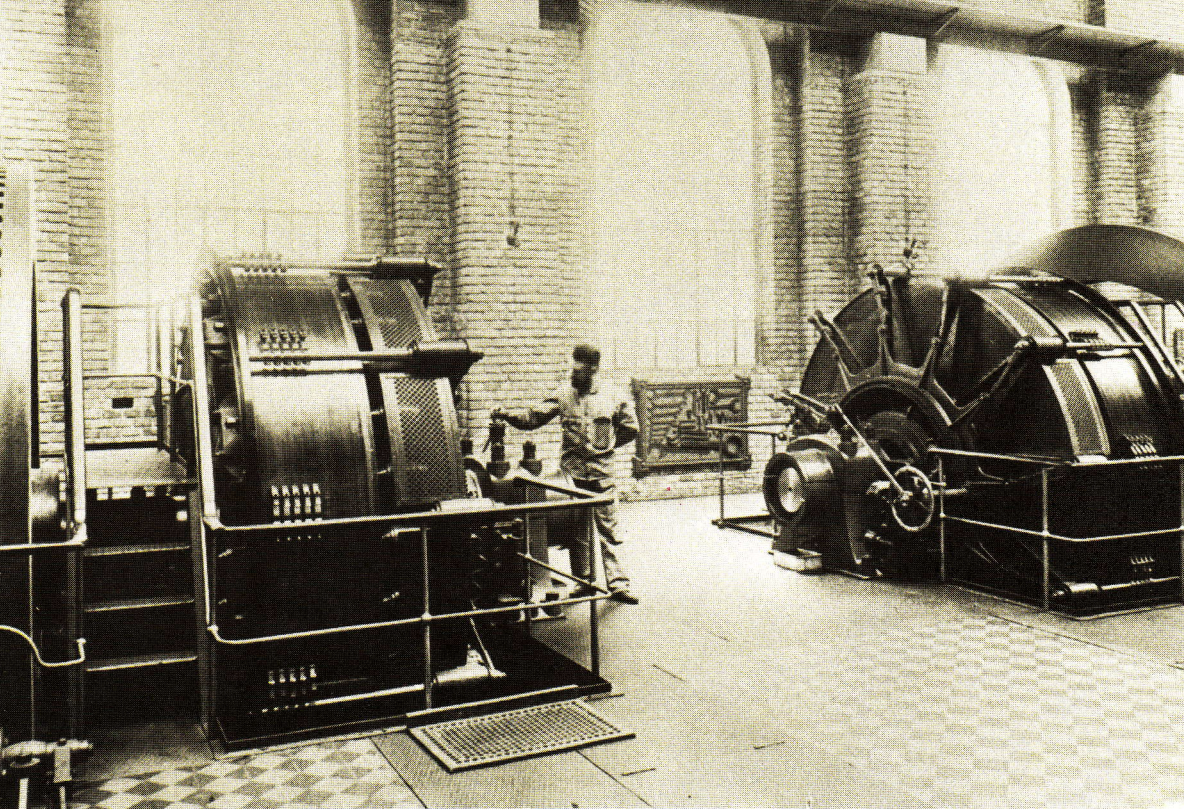
gyorsabb ütemben nőtt, mint az adósságállomány.

A kereskedelmi és vámszövetség elsősorban a magyar gazdaság vezető ágainak, a mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak gyors és folyamatos fejlődését mozdította elő, de nem volt akadály a többi iparág növekedésének sem. 1867 és 1914 között a magyar ipar gyorsabb ütemben növekedett, mint az osztrák. A századfordulón főleg az addigi elmaradottabb iparágak fejlődtek, ennek következtében a korábban torz és egyoldalú struktúra fokozatosan kiegyenlítettebbé, egységesebbé vált. A negyven-ötven milliós közös piacon kialakult munkamegosztás, a tőke és a munkaerő szabad mozgása, a közös vállalatok létesítése lehetőséget nyújtottak arra, hogy — elsősorban az úgynevezett új iparágakban (például az elektronikai ipar) — erős, versenyképes hazai ipar fejlődjön ki. A közös vállalatok akkori-

ban természetesen magáncégek, főleg részvénytársaságok voltak. A XX. század elején számos esetben megtörtént, hogy a közös részvénytársaság magyarországi üzeme újabb, nagyobb, gépi berendezései tekintetében korszerűbb volt, mint az ausztriai anyauzem. A közös piacon a fejlettebb osztrák és cseh gyáriparral folytatott szabad verseny — párosulva az állami ipartámogatás politikájával — különben is elősegítette, hogy a magyarországi ipari struktúrában csak a korszerű technikával dolgozó, nemzetközi szinten versenyképes üzemek maradjanak porondon. Egészen véve tehát mondható, hogy a Monarchia közös piaca a magyar gazdaság csaknem valamennyi ágának fejlődésére kedvező hatást gyakorolt.

Amíg az Osztrák–Magyar Monarchia megszületésének évében a lakosság közel nyolcvan százaléka a mezőgazdaságban dolgozott, ez az arány 1910-re

A bécsi Ringstrasse 1870 körül

Budapest a millennium évében. Klösz György felvétele

hatvannégy százalékra esett vissza. A világháború előestéjén a magyar exportnak már csupán a fele származott a mezőgazdaságból.

A fejlődés gyors volt és látványos. Üteme nem csak közép-európai viszonylatban volt egyedülálló, de gyorsabbnak bizonyult Európa jó néhány régebben iparosodott országának, Franciaországnak és Angliának a fejlődésénél is. Mindennek következtében sikerült a XIX. század folyamán csökkentenie a korábbi elmaradottságát. Bár a nemzeti jövedelem vagy az iparúzó lakosság tekintetében még mindig jóval Nyugat- és Észak-Európa mögött járt, gazdaságának fejlettségi szintje jelentősen meghaladta a többi kelet-európai országét, s igen közel került az olyan dél-európai országokhoz, mint például Olaszország.

A gazdasági fejlődés politikai kerete, az Osztrák–Magyar Monarchia azonban kompromisszum alapján született. E kompromisszum, azaz a kiegyezés, egyrészt ugyan lehetővé tette az ipari forradalom hazai kibontakozását, másrészt viszont az ország súlyos társadalmi, szociális és nemzetiségi problémáit nem tudta megoldani.

Tórákorona 1806-ból
Schwager János Mihály munkája ►

A zsidóság egyenjogúsítása

Sírkövek az olaszliszcai zsidó temetőből

A nemzet nevében.

A zsidók polgárosításáról a nemzetgyűlés által törvény alkotottatott, mely szórul szóra eképen következik:
Törvény a zsidókról.

1. §. A hazának polgárai közt vallásbeli különbség jog és kötelesség tekintetében, különbséget nem tévén, ezen elv szerint kijelentetik, mikép a magyar álladalom határain belől született, vagy törvényesen megtelepedett mózesvallású lakos, mindazon politikai s polgári jogokkal bír, melyekkel azzal bármely hitű lakosai bírnak.

2. §. A törvényes telepedésnek föltételei, ideiglenes rendeletnél fogva, a kormány által fognak meghatározatni.

3. §. Keresztény és mózesvallású közt kötendő házasság, polgári következményeire nézve, érvényesnek nyilvánítatik. Az ily házasság polgári hatóság előtt köttetik, melynek módja, ideiglenesen, rendelet által fog meghatározatni.

4. §. Egyszersmind a belügyminis-
ternek meghagyatik:

a) A mózesvallásúak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetet, részint, hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint, hogy jövőendő egyházi szervezetökre nézve a kor kívánataival megegyező javításokat tegyenek.

b) E törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelességévé, hogy alkalmas szabályok által a mózesvallá-

A mádi zsinagóga a XVIII. század végén épült

súak a kézi mesterségek és a földművelés gyakorlására vezéreltessenek.

Palóczy László s. k.
a képviselőház korelnöke

Melly törvény a nemzet nevében általam ezennel kihirdettetvén, rendelem és parancsolom, hogy annak engedelmeskedni, azt megtartani és illetőleg megtartatni mindenki kötelességének ismerje.

Egyszersmind pedig annak végrehajtásával a belügyminister megbízatván.

Kelt Szegeden, július 28-án 1849.

Kormányzó   **Belügyminiszter**
Kossuth Lajos s. k. Szemere Bertalan s. k.

(Kossuth Lajos és Szemere Bertalan emancipációs rendelete, 1849.)

Én Magyarországot most úgy képzelem, hogy ennek különböző népei össze vagynak gyűlve egy lakomázó nagy asztal körül. Az asztalra el van rakva a népek vagyona, élete, békéje, szabadsága, becsülete, dicsősége, szerencséje, reménye a jövődönék, áldás a maradóknak. Magyarország minden népei az asztal körül vannak és védelmezik az utolsó csöpp vérig, a halálig. Oldalt áll azonban egy néposztály, mely szintén védelmére kelt a kincsekkel megtelt asztalnak, pedig az ő szabadsága nincs az asztalon, az ő becsülete nincs az asztalon, az ő jogai, az ő becsülete nincs az asztalon, az ő jogai azon jogok közt, melyeknek megvédésében részt vesz, ezen asztalon nincsenek biztosítva, szabadságot védelmez,

Szemere Bertalan a reformkorban. Franz Eybl rajza

A régi gettó bejárata Kismartonban (Eisenstadt)

ontván azonban vérét a többivel együtt. Ezen nép osztálya a zsidó néposztály. Uraim, ha a zsidó nép szinte ott van a csatatéren és vérét ontja egy olyan hazáért, melynek ő még nem kijelentett polgára, ha ő vagyonát, életét örömeit feláldozza azon szabadságért, melyet csak reményl, azon jogokért, melyeket még nem bír, mit bírnak a többiek, kik vele harcolnak, azt hiszem, az igazság kívánja, hogy míg egyrészt az ellenség még nagyobb számokkal, terhekkel tetézi, mint a többi népeket, eljött az idő, hogy a nemzetgyűlés azon szent elvi kijelentését tovább ne halassza, miszerint a zsidók is a hazának polgárai jogban, kötelességben a többiekkel egyenlők...

*(Szemere Bertalan miniszterelnök országgyűlési beszéde — részlet.
Szeged, 1849. július 28.)*

A törvény — amelyet Szemere Bertalan indítványára, három nappal a segesvári csatavesztés előtt, vita nélkül hagyott jóvá a szegedi országgyűlés — a magyar forradalom és szabadságharc egyik leghaladóbb parlamenti határozata volt. Olyan törvény, amely felvilágosult alapelveivel méltán állja a történelem próbáját, amelyet nem csak a végveszély óráiban, a múlt hibáinak orvoslására tűzött napirendre a magyar országgyűlés. Az ország zsidó lakosainak polgári egyenjogúsítása már a forradalom első napjaitól szerepelt a kormány programjában, s csak az 1848 nyarán megindult antiszemita mozgalmak miatt halasztódott 1849 nyarára. Maga a javaslat, amely Kossuth Lajos alapelveinek megfelelően feltétel nélküli volt, nem új keletű gondolat, már a XVIII. század végétől érlelődött a hazai közvéleményben. A felvilágosodás és a fran-

Tóratartó szekrény a soproni középkori zsinagógából

Halott és halottörző képe a nagykanizsai Chevra-könyvből, a XVIII. század második feléből

cia forradalom hatására a szabadság és egyenlőség Európa-szerte terjedő eszméje magától értetődő módon kezdte ki az olyan középkorból öröklött előítéleteket, mint a zsidóság megkülönböztetése. Nyugat-Európa nagyvárosaiban egymás után bontották le a középkori gettók falait. A magyar liberálisok — arisztokraták éppúgy, mint a köznemesség leghaladóbbjai — joggal követelték a hazai zsidóság hátrányos helyzetének megszüntetését.

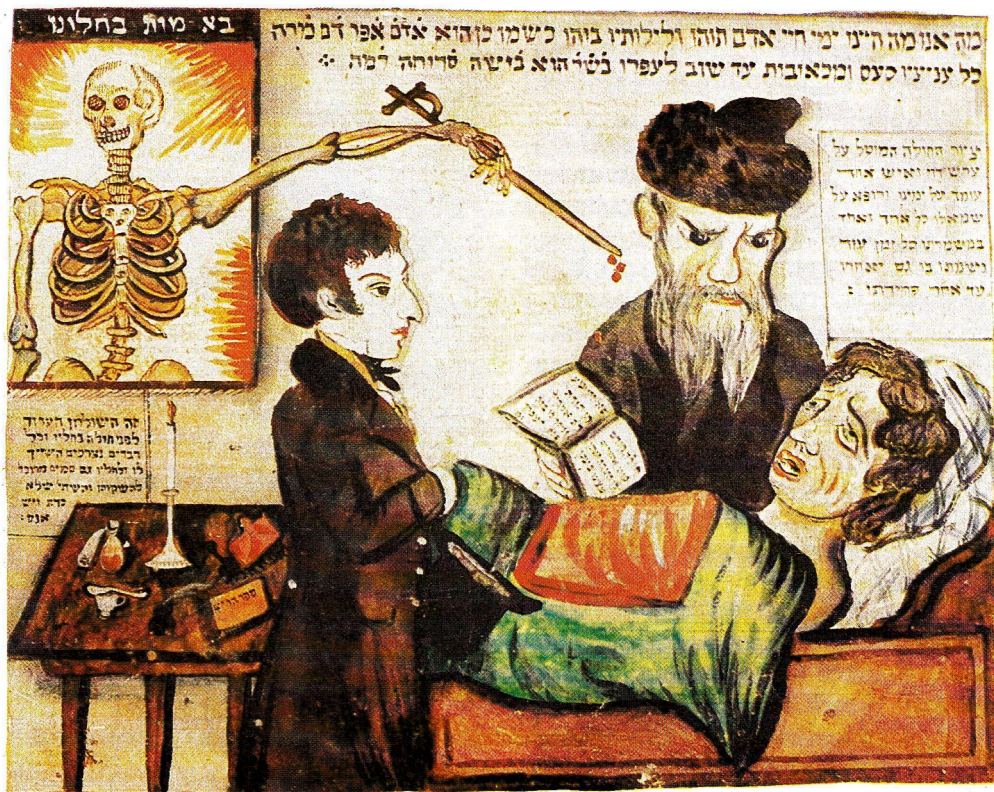
Jóllehet a Kárpát-medencében már a honfoglalás előtt, a római provincia városaiban, s később a középkorban is éltek zsidók, a modern értelemben vett zsidókérdés csak jóval későbből eredeztethető. A török kiűzése utáni időkben a korábbi zsidó közösségek szinte teljes mértékben megszűntek, de ugyanakkor egy sokkal jelentősebb be-

vándorlási hullám vette kezdetét: az osztrák—magyar kiegyezésig változó intenzitású, de mindvégig rendkívül dinamikus bevándorlás zajlott le.

A XVIII. század végéig mintegy száz-ezer zsidó telepedett le a Kárpát-medencében. Ez a szám a XIX. század első felében további százharminc-száznegyvenezer fővel gyarapodott. 1850-ig a bevándorlóknak kereken a fele nyugati irányból, elsősorban Morvaországból, másik fele Kelet-Európából, szinte kizárólag Galíciából érkezett. A bevándorlás különösen a múlt század közepén gyorsult fel. 1850 után — elsősorban keleti irányból — újabb százharminc-száznegyvenezer fővel gyarapodott a magyarországi zsidóság.

A magyar liberális vezető réteg már a reformkorban pontosan felismerte, hogy az ország átalakításához elenged-

A nagykanizsai zsidó temetkezési egylet (Chevra) XVIII. századi könyvének ábrázolása

hetetlenül szükség van a már polgárosodott vagy polgárosodó zsidóságra. A szabadságeszmék vállalásán és hirdetésén túl ez a felismerés vált egy csendes, kimondatlan szövetség alapjává. Megvalósítása azonban csak a kiegyezés után bontakozott ki. A polgárosodás időszakában a gazdasági élet periferiájára szorult, a nemesi társadalom által megvetett, zsidók által űzött mesterségek, foglalkozások jelentősen felértékelődtek. Nem csak a modern hitelélet és kereskedelem, de a modern ipar is elképzelhetetlenné vált közreműködésük nélkül. Elsősorban ennek a felismerésnek köszönhető, hogy alig pár hónappal a kiegyezés megkötése után, 1867 decemberében megszületett az *emancipációs törvény*.

Az országgyűlés 1867. november 25-én, Andrássy Gyula miniszterelnök

előterjesztésére, minden vita nélkül, egyhangúlag fogadta el a hazai zsidóság polgári egyenjogúsítását jelentő törvényjavaslatot.

Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak.

Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet, ezennel megszüntetetik.

(1867. XVII. törvénycikk)

A törvény a polgári jogok tekintetében egyenrangúakká tette hazánk zsidó lakosait az itt élő más felekezetűekkel, mindez még korántsem jelentette magának a zsidó vallásnak az egyenjogúsítását. Az emancipáció mégis nagy előrelépés volt. Hazánk ezzel megelőzte Kelet-

Európa más államait, a cári Oroszországot és a királyi Romániát, ez utóbbiban az első világháborúig nem született hasonló intézkedés.

A magyarországi zsidóság megkésett, de kelet-európai viszonylatban mégis gyors emancipációja nem pusztán a törvényt megalkotó liberális nemesség „belátásának” volt tulajdonítható. Jóval jelentősebb szerepet játszott benne a zsidóság sajátos kelet-európai múltja.

Ez a vallásilag és társadalmilag megvetett és elkülönített réteg a polgári forradalmakat megelőző időszakban általában Európa-szerte sem földbirtokot, sem városi polgárjogot nem kaphatott. Meg kellett elégedniük a céhes iparon kívüli szakmákkal, a mások által megvetett pénzügyletekkel és a házaló kereskedelemmel. A polgári fejlődés nem csak a jogegyenlőséget hozta meg számukra; a tőkés árutermelés korábban soha nem remélt lehetőségeket teremtett a gabonakereskedelemben, a szabad vállalkozás területén. Mivel az európai zsidóság vagyona a feudalizmus korlátozó intézkedései következtében nem földben, hanem pénzben volt, ezt a kereskedelemben eredménnyel forgathatta. Különösen, amikor a gőzhajózás és a vasút elterjedésével a helyi gabonatermelőknek is lehetőségük nyílt tevékenységük kiszélesítésére.

A legvagyonosabb zsidó terménykereskedők hamarosan a nagyvárosokba költöztek, főként Budapestre, ahol pénzüket bérházakba, bankokba, ipari vállalkozásokba, vasútépítésbe fektették. A falvakban pedig ott maradtak szegényebb sorstársaik, a továbbra is házaló vagy kis boltot nyitó kereskedők, a parasztnak kamatra pénzt kölcsönző kocsmárosok, kisiparosok. A társadalmi feszültségek — épp a szegénységből fakadóan — itt komolyabbak voltak.

A liberális eszméknek s a liberális kormányzatnak az 1882-es tiszaezslári per volt az első komolyabb erőpróbája. A tizennégy éves cselédnő, Solymosi

Eötvös Károly

Eszter megmagyarázhatatlan eltűnése különösen a Függetlenségi Pártot csábította arra, hogy a kibontakozó antiszemita hullámot meglovagolva törekedjen a hatalom megszerzésére. A hazai liberális közvélemény, élén Eötvös Károlylyal, kezdettől fogva következetesen szembeszállt e törekvésekkel. Az antiszemita agitáción felülkerekedő közhangulat kialakulásában bizonyára szerepe volt a távolból szavát hallató Kossuth Lajosnak is: *Én az antiszemitikus agitációt mint a XIX. század embere szégyellem, mint magyar restellem, mint hazafi kárhoztatom.*

Kossuth és a hazai liberálisok legkiválóbbjai pontosan felismerték, hogy a középkori indíttatású antiszemitizmus nem más, mint a társadalom új feszültségeinek hamis magyarázata.

A Dohány utcai zsinagóga

Szerencsére, éppúgy mint tizenkét évvel később Dreyfus kapitány híres perében, akadt egy bátor elme, aki a ráció és a humanitás jegyében, a toll fegyverével hosszú évtizedekre lejáratta a közvélemény előtt az antiszemita izgatást. Azt a szerepet, amit a franciáknál később Émile Zola töltött be, Magyarországon Eötvös Károly vállalta. Az ő bravúros nyomozása nyomán derült fény a vád valótlanúságára, került a vádlottak padjára a maradiság, a tudatlanság és a politikai manipuláció. S jóllehet az antisze-

mita agitáció az ország elmaradottabb vidékein nem maradt visszhangtalan, a magyar antiszemita és a liberális tábor századvégi nagy összecsapása a haladó erők fölényes győzelmével végződött.

Nem is lehetett másként. Nem csak azért, mert Magyarországon a Monarchia fél évszázada alatt polgárjogot nyert a liberális gondolat, de azért is, mert ezekben az években öltött egyre nagyobb méreteket a hazai zsidóság magyarosodása. Amíg 1880-ban az ország összlakosságának csupán közel negy-

venhét százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a hazai zsidóságnak már több mint ötvennyolc százaléka. Az asszimiláció üteme a századforduló után sem lassult, mintegy legitimálva a magyarosító törekvéseket. 1910-ben a zsidó vallásúaknak már több mint háromnegyede vallotta magát magyarnak, míg az összlakosságban csak ötvennégy százalék volt ez az arány.

A polgárosodás eredményei és a gazdasági felemelkedés hatására, a millennium eufóriájában úgy tűnt, végleg feloldódnak a korábbi ellentétek. A néhány évtizede még peremre szorított, vallásában éppen csak megtúrt gypjú-felvásárló vagy szatócsfamíliák közül jó néhány család látványos gyorsasággal a gazdagság csúcspontjára emelkedett. A vagyoni emelkedést csak némi késéssel követte a társadalmi elismerés, de ez sem sokat váratott magára. Nemesi előnevek, majd bárói címek kerültek a németes hangzású nevek elé. A csepeli Weiss, a hatvani Deutsch, a budai Goldberger család előnevét a gyártelep helyéről kapta, utalva a családnak a magyar iparosítás terén szerzett érdemeire. Eme fényes karrier — és a zsidóság gyors asszimilációja — mögött ugyanis mindenekelőtt a magyar ipar és mezőgazdaság látványos sikerei húzódtak meg.

A kapitalizmus kibontakozása idején a zsidó polgárság Közép-Kelet-Európa agrárországaiban fontos funkciót töltött be, amelyben a történelem adta hátrányok és előnyök összetalálkoztak a társadalmi-gazdasági szükséglettel. Korábban nálunk ezt a funkciót a német, a görög és az örmény kereskedők látták el, minthogy a nemesi életmintát követő polgárság és a polgárosodó nemesség rangján alulinak tekintette az iparúzást vagy a kereskedelmi és pénzügyletet.

A magyar társadalomfejlődés egyik valóságos hiánya okozta azt, hogy a polgárosodás és modernizálódás szempontjából oly fontos vállalkozói felada-

tok nálunk nagyobbraest a *nem magyar* elemekre hárultak, akik azután modernizáló-polgárosító tevékenységük során elmagyarosodtak. Ez is táplálhatta azt a századvégi illúziót, hogy a régi ellentét a társadalom új és régi, frissen magyarosult és a tradicionális rétegei között kibékíthetők.

Báró Eötvös József. Székely Bertalan festménye ►

A népiskolai törvény

1848 nyarán egy fontos törvényjavaslat vitájára gyűlt össze a régi Vigadó épületében az első magyar népképviselői országgyűlés. Miközben az európai látóhatár kezdett beborulni, s viharfelhők gyülekeztek a magyar szabadság verőfényesnek vélt egén, a forradalom vezetői és a frissen megválasztott népképviselők egy olyan tervezetről nyitottak vitát, amely már a békés polgári jövőt előlegezte.

Nemesek ültek a padsorokban. Régi jó táblabírák, akik a forradalom első heteiben már több ízben tanúbizonyságot adtak arról, hogy — megértve az idők parancsát — készek lemondani kiváltságaikról, s közreműködni egy új, polgári világ felépítésében.

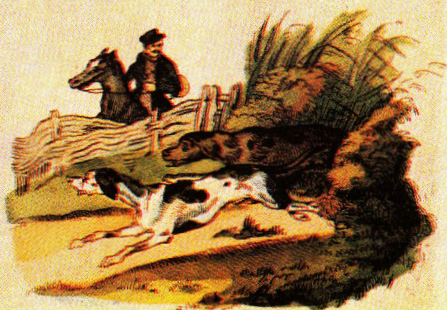
A javaslat előterjesztője szintén nemes volt, arisztokrata. Báró Eötvös József. Író és politikus, az első felelős magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. A liberális reformerek egyik legkiválóbbika. Az előterjesztés tárgya az ország közoktatásügye, olyan kérdés, amelyről korábban csak királyi rendeletek születtek. 1777-ben Mária Terézia a felvilágosult abszolutizmus reformtörökvéseinek szellemében valamennyi iskolatípusra kiterjedő egységes szervezetbe foglalta Magyarország iskolaügyét. A nevezetes *Ratio Educationis* 1806-ban egy némiképpen módosított második változat követte. Mégis, amikor az 1840-es években a neves magyar statisztikus, Fényes Elek számot adott az ország iskolaügyéről, lehangelő képet rögzített. A tizenhárommillió lakost számláló országban a népiskolák száma nem haladta meg a kilencezret, a tanítóké a tízezret. Ez utóbbi szám azt jelezte, hogy az iskolák túlnyomó többsége csak egy tanítóval rendelkezett. Amíg ebben az időben Poroszországban minden hetedik, Ausztriában minden tizenharma-

dik lakosra jutott egy tanuló, addig Magyarországon csak minden tizenhatodikra, s száz iskoláskorú gyermek közül csak negyven járt iskolába.

A népiskolai és a gimnáziumi oktatást egyaránt a szűkösség jellemezte. Csokonai százhuszonöt társával járt egy osztályba; ötven évvel később, az első reformországgyűlések idején Arany János százötven tanulóat tanított egyszerre. „Szegénység és nyomor minden zugban” — így jellemezte az ország oktatásügyét Fáy András.

LEGUJABB
KÉPES
MAGYAR-NÉMET

A. B. C.

ÉS

OLYASÓKÖNYV

16 színezett képpel.

Második kiadás.

Képes

ungarisch-deutsches

Bilder- und Lesebuch

mit 16 colorirten Bildern.

Zweite Auflage.

PESTEN, 1847.

GEIBEL KÁROLY SAJÁTJA.

◀ Tankönyvek a múlt század elejéről

Eötvös József báró és az országgyűlési képviselők azonban nem pusztán eszomorú helyzeten akartak segíteni. Jól tudták, hogy az ország oktatásügyét egységesen szabályozó új törvény a polgári átalakulásnak is egyik nélkülözhetetlen láncszeme. A tizenkilenc paragrafusból álló törvénytervezet a liberális közoktatási elképzelések legjobb törekvéseit kísérte meg a hazai viszonyokra alkalmazni. Kimondta a kötelező iskoláztatás, az állami felügyelet és az oktatás ingyenességének elvét.

Eötvös József előterjesztéséből 1848 nyarán mégsem lett törvény. Nem pusztán azért, mert a forradalmi vívmányok védelme kiszorított minden más, béké-

sebb időkre halasztható feladatot — bár ebben is volt némi igazság: 1848 augusztusában a Nemzeti Múzeumban ülésező főrendeknek és a régi Vigadóban tanácskozó népképviselőknek már a katonaaállítási törvényről, honvédszászlóaljok szervezéséről kellett szavazniuk. Ám az igazsághoz tartozik az is, hogy a népoktatási törvény első országgyűlési vitájában — bár az alapelvekben egyetértettek — több kérdésben nem tudtak megegyezni a képviselők. Az egyház oktatási monopóliumának elvesztését sérelmezte, a képviselők többsége ugyanakkor az egyházak iskolalapítási jogát is kétségbe vonta attól félve, hogy a különböző felekezetek az

Tanyai elemi népiskola épülete és osztályterme Ópusztaszeren, Nemzeti Park

Óvoda a századfordulón

állami ellenőrzés ellenére sem képviselik majd a magyarság nemzeti érdekeit. Ez utóbbi célt, a magyar felsőbbrendűség megőrzését szem előtt tartva keményen támadták Eötvösnek azt a messze mutató elképzelését, amely a tanítás nyelvét a helyi lakosság többségéhez kívánta igazítani, hangsúlyozva az országban élő valamennyi nemzetiség jogát az anyanyelvi oktatáshoz.

A javaslatból, amelyet módosítások után a főrendiház is elfogadott, csak húsz évvel később lett törvény. Akkor, amikor a kiegyezés utáni polgári fejlődés tűzte napirendre, immáron elodázhatatlanul. Az új törvényjavaslat előterjesztője — szerencsére — ismét Eötvös József volt, aki a megváltozott körülmények között is hű maradt azokhoz a liberális alapelvekhez, amelyeket 1848-as javaslatában megfogalmazott. *Én most is azt mondom, fő és első teendő a népnevelés: mert*

teljes meggyőződésem, hogy a magasabb tudomány kifejlődése csak ott lehetséges, hol ezen magasabb tudomány egy művelt népnek egészséges talaján nyugszik.

Nem Eötvösön múlt, hogy az élénk vita után 1868-ban elfogadott *első magyar népiskolai törvény* több kérdésben óvatosabbnak bizonyult az 1848-as tervezetnél. Mégis jelentős kulturális vívmány volt. Kimondta az általános tankötelezettséget hattól tizenkettő, az ismétlődő iskolákban tizenöt éves korig. Az oktatás ingyenessége ugyan kimaradt a törvényből, de az igazoltan szegény tanulóknak nem kellett tandíjat fizetni. Számolva a frissen önállóvá lett ország korlátozott anyagi lehetőségeivel, az iskolák háromnegyed részét továbbra is a különböző vallásfelekezetek tartották fenn, de a felekezeti és községi iskolák felett az állam gyakorolt felügyeletet.

Oktatás a századfordulón. Plohn József hódmezővásárhelyi fotográfus felvétele

Fontos rendelkezése volt a törvénynek az a paragrafus, amely elrendelte, hogy az oktatási nyelv minden iskolában a tanulók anyanyelve legyen. Ez nagy lépés volt a nemzeti kisebbségek művelődési jogainak elismerése terén.

Eötvös ekkor még arról is lemondott, hogy a magyar nyelvet tantárgyként tanítsák a nem magyar oktatási nyelvű iskolákban, pedig ez a rendelkezés az 1848. évi javaslatában még benne volt. A törvény értelmében csak a felsőbb népiskolákban, a polgári iskolákban és a tanítóképzőkben kellett a magyar nyelvet tantárgyként tanítani.

A következő évtizedekben a népiskolák száma tizennégyezerről tizenhét-ezerre növekedett. A tantermek száma mintegy tízezerrel nőtt egy negyedszázad alatt. Az első világháború előestéjén

a tanítók száma már elérte a harmincezret.

Budapesten a kiegyezésig a városi iskolák jó része bérházakban volt elhelyezve. A törvény bevezetését követő évben tizenöt új iskola építése kezdődött meg a fővárosban, Nagyszabású építkezések voltak ezek, többemeletes, nagyablakos épületek folyóvízzel, vízőblítéses vécékkel és gázvilágítással; magas költségekkel. Nem véletlen, hogy a bécsi világkiállítás zsűrije 1873-ban Pest városát éremmel tüntette ki a kiállításon is bemutatott új iskolaépületeiért.

Ám mivel az új népiskolai törvénynek megfelelően egy tanteremben maximálisan hetven tanulót helyezhettek el, a rohamosan fejlődő város még az említett nagyszabású építkezések ellenére sem tudott férőhelyet biztosítani a

Eötvös József és Trefort Ágoston az 1840-es években

növekvő számú diákságnak. Az egyensúlyt csak a továbbra sem csökkenő, nagyarányú „iskolakerülés” tartotta fenn. Az 1870-es években is több mint tízezer volt Budapesten azoknak az iskoláskorú gyermekeknek a száma, akiket sem otthon, sem iskolában nem tanítottak.

Eötvös József 1870-ben kiadott jelentése szerint a tankötelesek fele járt csak iskolába, télen csak a harmada. Sok községben egyáltalán nem volt iskola. A tanítók nagy része nem felelt meg a követelményeknek. Ilyen viszonyok között a népiskolai törvény az iskolakötelezettség fokozatos érvényesítésével, a tanítók számának és a tanítás színvonalának emelésével, új iskolák és tanítóképzők építésével pótolhatatlan pillére lett az ország kulturális fejlődésének. Amíg a hetvenes években a tanköteles korúaknak csak fele járt ténylegesen iskolába, ez az arány a kilencvenes években nyolcvan százalékra emelkedett, a világháború táján pedig elérte a kilencven százalékot.

A népiskolák nagyobb részét mindig a különböző vallásfelekezetek tartották fenn, de egyre több iskolát létesített az állam is, különösen a századfordulótól kezdve. Az 1868. évi törvénnyel bevezetett iskolatípusok közül a polgári iskola tudott igazán meggyökeresedni a városokban és a népesebb községekben. 1895-ben már kétszáznegyvenhat ilyen iskola működött harmincezer tanulóval. A tanítóképzők száma megkétszereződött, az elemi iskolákban pedig minimálisra csökkent a képesítés nélküli oktatók száma.

E néhány adatból is látható: az állam a kiegyezés után jelentős erőfeszítéseket tett a népoktatás fejlesztése érdekében. Az oktatási kiadások alkották az állami kiadások leggyorsabban növekvő tételét. Az Osztrák–Magyar Monarchia közel fél évszázada alatt az oktatásügyre fordított állami kiadások összege évente átlagosan kilenc százalékkal növekedett.

Az erőfeszítések konkrét eredményei jól lemérhetők az írástudás gyors terjedésében. A kiegyezést követő években Magyarország hat évnél idősebb népességének mindössze egyharmada tudott írni, olvasni. Ez az arány 1890-re ötvenhárom, 1910-re közel hetven százalékra emelkedett.

Az 1868. évi népoktatási törvény csaknem egy évszázadra megszabta a magyar alsófokú oktatás fejlődését. Nem egy jelenkori értékelője szerint az első olyan intézkedés volt, amelyet előnyére lehet összehasonlítani a Nyugat-Európában zajló modernizációs folyamatokkal. A törvényben lefektetett oktatási és iskolaszervezési tervek ugyanis a kor színvonalán állottak, maradéktalanul megfeleltek a liberális igényeknek.

Erre épültek Eötvös József közép- és felsőfokú oktatásról szóló elképzelései is, amelyeket a miniszter halála miatt már csak utódai tudtak megvalósítani.

Trefort Ágoston — Eötvös sógora és utóda a miniszteri székhelyben — tett pontot a reformkortól érlelődő elképzelésekre. 1883-ban törvény született a középiskolák rendezéséről, 1891-ben a kisdudóvásról. 1871-ben létrejött a Műegyetem, 1872-ben felállították a kolozsvári tudományegyetemet, s a korszak végére Pozsonyban és Debrecenben létesült újabb egyetem.

„BOLDOG BÉKEIDŐK”

Progresszió Kft • 1989

Összeállította: Vikol Katalin

**Szaktanácsadók: Katus László, Somogyi Éva,
Varga László**

A fényképeket készítették:

**Bakos Ágnes
Chochol Károly
Czabarka Péter
Haraszi Zsolt
Nádasky Hermina**

Lektorálta: Katus László

Tervezte: Sebestyén Gyula

A borítón: *I. Ferenc József császár és király a Szent Koronával. Ruzs Károly fametszete. Vasárnapi Újság, 1867. 23. szám*

A hátsó borítón: *Federico Barelli: Luigi Kossuth. Pietro Giano litográfiája, Torino*

A belső címloldalon: *Dedk Ferenc 1867-ben. Josef Kriehuber litográfiája*

Progresszió Kft. • 1989

A kiadásért felel Patainé Tamás Mária igazgató

Felelős szerkesztő: Popovics Gizella

Műszaki vezető: Sóvágó Endre

Műszaki szerkesztő: Sáfrány Annamária

ISBN 963 209 051 9 összkiadás

ISBN 963 209 071 3

CIKKSZÁM: 11 391

89-2336-Révai Nyomda, Budapest

F. v.: Horváth Józsefné dr.

A „Magyar évszázadok” című sorozat
következő kötetének tartalmából:

**A KORMÁNYZÓVÁLASZTÁSRÓL
TRIANON
A GYŐRI PROGRAM
A HÁROMHATALMI EGYEZMÉNY**

